

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Ústav pedagogiky a sociálních studií

Diplomová práce

Bc. Nikola Hůblová

**Analýza genderové korektnosti učebnic občanské výchovy pro
šestý ročník základní školy**

Olomouc 2015

Vedoucí práce: Mgr. Eva Dvořáková Kaněčková, Ph.D.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím literatury uvedené v seznamu literatury dané práce.

V Olomouci dne 16. 4. 2015

.....

Poděkování

Děkuji Mgr. Evě Dvořákové Kaněčkové, Ph.D. za odborné vedení diplomové práce, za její pomoc, čas, cenné rady a pozitivní přístup.

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Nikola Hüblová
Katedra:	Ústav pedagogiky a sociálních studií
Vedoucí práce:	Mgr. Eva Dvořáková Kaněčková, Ph.D.
Rok obhajoby:	2015

Název práce:	Analýza genderové korektnosti učebnic občanské výchovy pro šestý ročník základní školy
Název v angličtině:	Analysis of gender correctness of civics textbooks for the sixth year of primary school
Anotace práce:	Cílem této práce je analyzovat genderovou korektnost učebnic občanské výchovy pro šestý ročník, zjistit do jaké míry se v učebnicích objevují určité jevy, jako je stereotypní zobrazování žen a mužů, spojování jednoho či druhého pohlaví s určitou činností, funkcí a povoláním, užívání generického maskulina v jazyce a další. Teoretická část práce se věnuje všeobecně učebnicím, jejich funkcím, analýze učebnic a jejich hlavními kritérii, genderové problematice, generickému maskulinu a výskytu genderové problematiky v učebnicích. Praktická část se věnuje analýze šesti učebnic občanské výchovy, u každé učebnice je hodnoceno šest kritérií (Výběr učiva, Zobrazování žen a mužů v učivu, Doprovodné ilustrace využívající žen a mužů, Příklady pro výklad a procvičování učiva, Oslovování žáků a žákyní, Jazykový popis).
Klíčová slova:	Učebnice, genderová problematika, občanská výchova, žena, muž, stereotypní zobrazování, žák, žákyně
Anotace v angličtině:	The aim of this thesis is to analyze gender correctness of civics textbooks for the sixth year, the extent to which textbooks contain certain phenomena such as stereotyped imaging of women and men, connecting of one or the other sex with certain activity, function and profession, use of generic masculine in a language, etc. The theoretical part of the thesis deals with the textbooks in general their functions, analysis of textbooks and their main criteria, gender issues, generic masculine and the occurrence of gender issues in textbooks. The practical part deals with analysis of six civics textbooks, in each textbook it is evaluated six criteria (Selection of the curriculum, Imaging of women and men in the curriculum, Accompanying illustrations using women and men, Examples for the interpretation and practice of the curriculum, Addressing of pupils, Language description).

Klíčová slova v angličtině:	Textbook, Gender issues, Civics, Woman, Man, Stereotyped imaging, Male pupil, Female pupil
Přílohy vázané v práci:	Příloha č. 1: Obálka analyzované učebnice č. 1 Příloha č. 2: Obálka analyzované učebnice č. 2 Příloha č. 3: Obálka analyzované učebnice č. 3 Příloha č. 4: Obálka analyzované učebnice č. 4 Příloha č. 5: Obálka analyzované učebnice č. 5 Příloha č. 6: Obálka analyzované učebnice č. 6
Rozsah práce:	77
Jazyk práce:	čeština

Obsah

Úvod	5
TEORETICKÁ ČÁST	11
1 Analýza učebnic	11
1.1 Uvedení do problematiky analýzy učebnic.....	11
1.2 Charakteristika pojmu učebnice	13
1.3 Funkce učebnice	14
1.4 Hlavní kritéria analýzy učebnic	17
1.4.1 Výběr učiva	18
1.4.2 Ilustrace	21
1.4.3 Jazykový popis.....	23
1.5 Učebnice a žactvo	24
2 Genderová korektnost učebnic	25
2.1 Jak šel čas s genderovou problematikou.....	25
2.2 Uvedení do genderové problematiky	26
2.3 Generické maskulinum	27
2.3.1 Utváření genderové identity.....	28
2.3.2 Organizace podílející se na zavádění genderu do vzdělávání.....	29
2.4 Výskyt genderové vyváženosti v učebnicích.....	30
2.4.1 Celková koncepce předmětu	31
2.4.2 Výběr učiva	31
2.4.3 Ilustrace a příklady.....	32
2.4.4 Jazyk učebnic	33
2.5 Desatero genderové korektnosti	34

2.6	Jak vypadá genderově korektní učebnice	35
2.6.1	Výběr a prezentace učiva	35
2.6.2	Ilustrace a příklady.....	36
2.6.3	Jazyk	36
3	Učebnice občanské výchovy	37
3.1	Kurikulum a učebnice.....	37
3.2	Hodnotová orientace v učebnicích.....	37
PRAKTICKÁ ČÁST		39
4	Analýza učebnic občanské výchovy pro šestý ročník základní školy.....	39
4.1	Charakteristika zkoumaných učebnic	39
4.2	Analýza genderové korektnosti učebnic.....	40
4.2.1	Analýza učebnice č. 1	41
4.2.2	Analýza učebnice č. 2	45
4.2.3	Analýza učebnice č. 3	49
4.2.4	Analýza učebnice č. 4	53
4.2.5	Analýza učebnice č. 5	57
4.2.6	Analýza učebnice č. 6	62
4.3	Shrnutí (Vyhodnocení)	67
Závěr.....		70

Úvod

Když jsem si vybírala téma pro svou diplomovou práci, byla jsem rozhodnuta, že se budu věnovat něčemu, co je pro mé budoucí povolání důležité, co mě bude tímto povoláním provázet a bude souviset s genderovou problematikou. Rozhodla jsme se tedy věnovat se učebnicím, konkrétně učebnicím občanské výchovy pro šestý ročník základních škol. Volba učebnic občanské výchovy nebyla těžká, učitelství občanské výchovy je jeden z mých studijních oborů, zároveň je občanská výchova vhodným předmětem k vyvarování se genderových stereotypů ve výuce a neměl by být problém o genderových stereotypch se žáky v tomto předmětu diskutovat a zakomponovat genderovou rovnost do výuky.

Cílem mé diplomové práce je analýza genderové korektnosti učebnic občanské výchovy pro šestý ročník základní školy. Pro naplnění cíle mé práce se budu věnovat dílčím krokům, kterými bude postupně zpracování této práce. Proto je třeba si tyto dílčí kroky vymežit. Prvním krokem bude potřeba teoreticky definovat samotnou problematiku analýzy učebnic, uvést do její problematiky, věnovat se teorii učebnic a v neposlední řadě stanovit hlavní kritéria analýzy učebnic, která budou dále sloužit jako podklad pro další část práce. Toto teoretické vymezení se bude nacházet v první kapitole. Druhým krokem bude teoretické vymezení genderové problematiky, generického maskulina a genderu v učebnicích, tohle vymezení bude obsahem druhé kapitoly. Třetí dílčí krok bude zaměřen na učebnice občanské výchovy ve třetí kapitole. Čtvrtým krokem bude stanovení použitých metod, výzkumného materiálu a analýza genderové korektnosti učebnic.

Učebnice občanské výchovy určené pro šestý ročník základní školy byly vybrány pro výzkum, protože šestý ročník je významný tím, že žáci a žákyně se s tímto vyučovacím předmětem setkávají úplně poprvé, z toho důvodu by měly být učebnice zpracovány správným způsobem, aby si žákyně a žáci správně osvojili učivo tohoto předmět. Občanská výchova připravuje žáky a žákyně do života, učí se zde praktické věci, které se jim budou hodit do brzké budoucnosti, proto by jednotlivé části učebnic měly být vytvářeny genderově korektně a dávat takové příklady, které umožňují rovné příležitosti pro dívky i chlapce.

Výzkumný problém

Praktická část této práce se bude věnovat genderové problematice, konkrétně tím, do jaké míry jsou dostupné učebnice občanské výchovy, stereotypně zatíženy. Jelikož má škola velký vliv na postupné začleňování dívek a chlapců do společnosti, měla by výuka

a s ní neodmyslitelně spojené učebnice dávat správné vzory žákům a žákyním. Problém je v tom, že mnohdy je týmem autorek a autorů použito příliš mnoho genderově stereotypních příkladů, ilustrací a dále velmi rozšířené generické maskulinum, které dívky a ženy nezařazuje do jazykového vyjádření a ony se tak mohou vnímat za ty méně důležité. Takto se učebnice vyhýbá vzdělávání, které je označováno jako genderově citlivé. V praktické části této práce bude posuzováno, do jaké míry jsou zvolené učebnice genderově korektně nebo nekorektně zpracovány.

Použité metody

K naplnění cíle práce bude použita obsahová analýza dokumentů. Jak je uvedeno v metodologii Štefana Švece: „*Obsahová analýza jako výzkumná metoda je podle jejího průkopníka Bernarda Berelona procedurou pro objektivní systematický a kvantitativní popis zjevného obsahu komunikace.*“¹ Metody obsahové analýzy popisuje ve své práci také Jan Průcha: „*Jsou to metody zaměřené na zjišťování a vyhodnocování kvalitativních vlastností učebnic, především jejich obsahu.*“²

Jan Hendl se k dokumentům vyjadřuje takto: „*Dokumenty - všechno napsané nebo prostě zaznamenané - mohou být podrobeny analýze z různých hledisek. V dokumentech se projevují osobní nebo skupinové vědomé nebo nevědomé postoje, hodnoty a ideje. Dokumenty jsou knihy, novinové články, záznamy projevů funkcionářů, deníky, plakáty, obrazy. Za dokumenty se však mohou obecně považovat veškeré stopy lidské existence.*“³

V tomto výzkumu nebudou zpracovávána empirická data, proto se bude jednat o výzkum kvalitativní. Štefan Švec se ve své metodologii věd o výchově vyjadřuje ke kvalitativní analýze takto: „*Převážně kvalitativní analýza textu se uplatňuje zejména v humanitních vědách o výchově (v pedagogice, etnografii výchovy, historiografii výchovy,*

---

¹ ŠVEC, Štefan a kol. *Metodologie věd o výchově: kvantitativně-scientické a kvalitativně-humanitní přístupy v edukačním výzkumu*. České rozš. vyd. Brno: Paido, 2009, s. 141.

² PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998, s. 47.

³ HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005, s. 132.

filozofii výchovy aj.) pomocí rozmanitých postupů pojmového a myšlenkového rozboru a výkladu významu a smyslu textu v jeho kontextu. “⁴!!!

Při posuzování genderové korektnosti učebnic občanské výchovy určených pro šestý ročník základní školy se budu řídit kritérii pro posuzování genderové korektnosti učebnic, která se nachází v příručce pro posuzování genderové korektnosti učebnic⁵.

Těmito kritérii jsou: Výběr učiva: Jakou optiku pro vnímání a hodnocení světa učebnice nastavuje?, Zobrazení žen a mužů v učivu: Jsou ženy a muži spojovány pouze s omezeným okruhem vlastností, činností a zájmů?, Doprovodné ilustrace využívající žen a mužů., Příklady pro výklad a procvičování učiva., Oslovování žáků a žákyní., Jazykový popis.

Těmto šesti bodům se budu věnovat v analýze učebnic, protože jsou to hlavní kritéria, podle kterých budu posuzovat genderovou korektnost učebnic občanské výchovy určené pro šestý ročník základních škol. Některá z těchto kritérií najdeme v odborných publikacích rozpracovaná více, jiná méně nebo také téměř vůbec.

V českém prostředí se genderovou korektností učebnic občanské výchovy zabývala Lucie Zormanová, která ve svém článku pojednává o výzkumu genderové korektnosti učebnic občanské výchovy používaných v současné době. Autorka si dala za cíl zjistit, jak se učebnice podílejí na genderově stereotypním zobrazování žen a mužů. Autorka zkoumala sadu učebnic od autorek Janoškové D. a Ondráčkové M. pro šestý, sedmý, osmý a devátý ročník základní školy a víceletého gymnázia a dále sadu učebnic od Valenty M., taktéž pro šestý, sedmý, osmý a devátý ročník základní školy.

Učebnice občanské výchovy by rozhodně neměly žákům a žákyním ukazovat genderové stereotypy, naopak učebnice mají žákům a žákyním ukazovat genderově korektní situace a mají jim představovat genderově vyvážené příklady. Žákyně a žáci jsou učebnicemi do jisté míry ovlivňováni, ačkoliv si to oni sami neuvědomují, zvláště v šestém ročníku, kdy je proces edukace jiný, než na jaký byli žákyně a žáci zvyklí z prvního stupně základní školy.

---

⁴ ŠVEC, Štefan a kol. *Metodologie věd o výchově: kvantitativně-scientické a kvalitativně-humanitní přístupy v edukačním výzkumu*. České rozš. vyd. Brno: Paido, 2009, s. 143.

⁵ VALDROVA, Jana, SMETAČKOVÁ-MORAVCOVA, Irena, KNOTKOVA-ČAPKOVA,Blanka. *Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic*. Praha 2004.

Na druhém stupni si každý žák a každá žákyně musí zvyknout na zcela jiný režim, z jednotlivých předmětů je vyučují různí učitelé a učitelky, a proto se ke každému předmětu staví mnohem zodpovědněji. Žáci a žákyně se v šestém ročníku osamostatňují a mnohé si musí uvědomit sami, k čemuž jim často dopomáhají právě učebnice.

V praktické části této práce bude proveden kvalitativní výzkum s využitím obsahové analýzy dokumentů. Budu analyzovat učebnice občanské výchovy pro šestý ročník základní školy a primu víceletého gymnázia pomocí kritérií posuzování genderové korektnosti učebnic.

Shrnutí dostupných zdrojů

Analýzou učebnic se v České republice zabývá několik odborníků a odbornic, většina z nich již vydala více publikací, které se věnují učebnicím. Nejstarší publikací, kterou mám k dispozici, je publikace Výzkumného ústavu odborného školství Praha s názvem *Teorie tvorby a hodnocení učebnic pro odborné školství* (1975), kterou zpracovali Josef Doleček, Miloš Řešátko a Zdeněk Skoupil. Další publikace Výzkumného ústavu odborného školství Praha od Jana Průchy je kniha *Hodnocení obtížnosti učebnic* (1984). Publikaci *Učebnice pod lupou* (2006) zpracoval Josef Maňák spolu s Dušanem Klapko. Další publikací je *Hodnocení učebnic* (2007), kterou napsal Petr Knecht spolu s Josefem Maňákem. Na další publikaci Petra Knechta s názvem *Učebnice z pohledu pedagogického výzkumu* (2008) spolupracoval Tomáš Janík a kolektiv.

Arnošt Wahla vytvořil publikaci s názvem *Strukturní složky učebnic geografie* (1983), ve které se věnuje nejen učebnicím geografie, ale také obecně ke školním učebnicím. *Ako tvorit učebnice* (1986) od Dmitrije Dmitrijioviče Zujeva.

Dalším zdrojem k analýze učebnic je dvoudílná monografie zabývající se užíváním učebnic na školách, která vznikla jako součást výzkumného projektu Grantové agentury České republiky s názvem „Užívání učebnic na 2. stupni základních škol“. Tento výzkumný projekt byl realizován v letech 2008 - 2010. První kniha z této dvoudílné monografie se nazývá *Učitel a učebnice: užívání učebnic na 2. stupni základních škol* (2010) a autorkou je Zuzana Sikorová. Druhou knihu napsala Iva Červenková, jmenuje se *Žák a učebnice: užívání učebnic na 2. stupni základních škol* (2010).

V neposlední řadě stojí již zmiňovaný Jan Průcha, přední odborník v oblasti pedagogické teorie a výzkumu a také zakladatel České asociace pedagogického výzkumu a jeho publikace *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele,*

autory a výzkumné pracovníky (1998). *Moderní pedagogika: věda o edukačních procesech* (1997), je další kniha, ve které se Jan Průcha věnuje učebnici, jako edukaci zprostředkovanou médiem. Pracovat budu také s dalšími knihami Jana Průchy, jako je *Moderní pedagogika: věda o edukačních procesech* (1997) a také s knihou vydanou v tomto roce *Pedagogický výzkum a vzdělávací politika: vytváření mostů* (1997) a *Hodnocení obtížnosti učebnic. Struktury a parametry učiva.* (1984).

V diplomové práci budu pracovat také s pedagogickým slovníkem tohoto autora, který již několikrát přepracoval spolu s Jiřím Marešem a Eliškou Walterovou (naposledy 2013). Genderová korektnost učebnic postupně nabývá na významu, autoři učebnic všech předmětů, nejen občanské výchovy, by měli tvořit učebnice tak, aby byly genderově vyvážené. Co se týká slovníků, nemám k dispozici pouze slovníky pedagogické, ale také *Slovník pedagogické metodologie* (2005) od Josefa Maňáka a kolektivu a dále pak *Od Josefa Maňáka Nárys didaktiky* (1994).

K hodnocení genderové korektnosti učebnic byla v roce 2004 vydána *Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic* (Jak zjistit, zda učebnice respektuje, podporuje a rozvíjí rovné šance žen a mužů), která vznikla v rámci projektu Posuzování genderové stereotypnosti učebnic" podpořeném Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy, na jehož podnět a za jeho finanční podpory jej realizovala pedagogická fakulta Jihočeské univerzity. Autorkami této příručky jsou Jana Valdrová, Irena Smetáčková-Moravcová a Blanka Knotková-Čapková. K genderové problematice jsou dostupné také tyto publikace: *Strategie vyučování z pohledu genderové diference u adolescentů* (2006) od Lenky Hruškové a Ivy Čejkové, dále *Genderovou optikou zaměřeno na český vzdělávací systém* (2008) od Anny Babanové a kolektivu, *Gender ve škole: příručka pro vyučující předmětů občanská výchova, občanská nauka a základy společenských věd na základních a středních školách.* (2005) od Ireny Smetáčkové a Kláry Vlkové a *Gender ve škole: příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele* (2006) od Ireny Smetáčkové a Lucie Jarkovské.

Pod Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy vznikla také další příručka vztahující se k genderově korektnímu jazyku od autorek Jany Valdrové, Blanky Knotkové-Čapkové a Pavli Paclíkové, která se nazývá *Kultura genderově vyváženého vyjadřování: Jak koncipovat promluvy a texty? Na co dbát v češtině a v cizím jazyce? Jak lépe zviditelnit odborný přínos žen?* (2010). Tato příručka neprošla jazykovou úpravou, byla kritizována a Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy ji stáhla z webových stránek.

Další publikací je *Metodologie věd o výchově: kvantitativně-scientické a kvalitativně-humanitní přístupy v edukačním výzkumu* (2009) od Štefana Švece a dále od Jana Hendla *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace* (2005).

Učebnic občanské výchovy pro šestý ročník základní školy bylo vydáno několik, ve většině z nich najdeme učivo, které je určené pro šestý ročník podle rámcového vzdělávacího programu, obsah učebnic ovšem není jednotný. Po zkušenosti z obou mých pedagogických praxí vím, že obsah učebnic nejde ruku v ruce s tematickým plánem, který vychází ze školního vzdělávacího plánu.

Abych došla k naplnění cíle mé práce, rozhodla jsem se analyzovat šest učebnic občanské výchovy určených pro šestý ročník základních škol nebo primu víceletého gymnázia. První analyzovanou učebnicí bude *Občanská výchova pro šestý ročník základní školy* (1999) od kolektivu autorů, kterými jsou Vladislav Dudák, Richard Mereda a René Inquort. Druhá učebnice, kterou budu analyzovat je *Občanská výchova pro šestý ročník základní školy* (2007), jejím autorem je Milan Valenta. Třetí analyzovanou učebnicí bude *Občanská výchova pro šestý ročník základní školy a víceletá gymnázia* (2004), kniha je napsána kolektivem dvanácti autorů a autorek. Čtvrtou učebnicí v pořadí bude *Občanská výchova s blokem Rodinná výchova pro 6. ročník základní školy a primu víceletého gymnázia* (2003), která byla vytvořena třemi autorkami Dagmar Janoškovou, Monikou Ondráčkovou a Annou Čechilovou. V pořadí pátou analyzovanou učebnicí bude *Výchova k občanství* (2008), autorkami jsou Jana Skácelová a Lenka Mrázová. Šestou analyzovanou učebnicí bude učebnice s názvem *Občanská výchova 6 pro základní školy a víceletá gymnázia* (2012), autorský tým byl tvořen Dagmar Janoškovou, Monikou Ondráčkovou, Annou Čechilovou, Dagmar Čábalovou a Zdeňkem Bromem.

TEORETICKÁ ČÁST

1 Analýza učebnic

V kapitole analýza učebnic se budu zabývat výzkumy učebnic u nás, jak se zde vyvíjela situace s učebnicemi a jejich zkoumáním a také jejich tvorbou a vývojem, kterým učebnice prošly a v neposlední řadě odborníky, kteří se učebnicemi postupem času zabývali. Dále se budu věnovat teorii učebnic z pohledu jejich definic a funkcí, kterých mají učebnice vícero od různých autorů. Dále budou na řadě hlavní kritéria analýzy učebnic, konkrétně se budu věnovat výběru učiva, ilustracím a jazykovému popisu, protože jsou to kritéria, kterými se budu zabývat v praktické části této práce. Na konci kapitoly se chci zmínit o spojení učebnice se žáky a žákyněmi.

1.1 Uvedení do problematiky analýzy učebnic

Učebnice jsou podstatná součást náležitosti ke školní edukaci. Zřejmě neexistuje člověk, který by učebnicí během procesu vzdělávání vůbec nepoužil. Učebnice řadíme mezi nejstarší produkty lidské kultury. Masový rozvoj knih a s ním i učebnic můžeme spojovat s vynálezem knihtisku, se kterým přišel v 15. století J. Gutenberg. Přestože výzkum učebnic je záležitostí až poslední doby, inspiraci můžeme hledat již v dílech J. A. Komenského, proto můžeme říci, že tvorba učebnic u nás má významnou historii. J. A. Komenský patří mezi zakladatele teorie a tvorby moderních školních učebnic, což dnes zahraniční pedagogičtí odborníci obecně uznávají, v Evropě, USA a jinde. J. A. Komenský byl nejen autorem učebnic, ale také jejich teoretikem, v jeho Velké didaktice (1657) definoval stále aktuální požadavky na vlastnosti textu.⁶

Česká pedagogika a pedagogická psychologie se zabývaly výzkumy učebnic již ve 20. - 30. letech 20. století a to v souvislosti s rozvojem kvantitativních metod, které se používaly pro evaluaci různých jevů vzdělávání a také v souvislosti s konstruováním nových typů učebnic, didaktických testů a dalších materiálů. V tomto období byl především

---

⁶ PRŮCHA, Jan. *Moderní pedagogika: věda o edukačních procesech*. Praha: Portál, 1997, s. 270.

Václav Příhoda iniciátorem a vykonavatelem analýz, jež měly za úkol vymezit optimální lexikální fond pro didaktické texty (učebnice, slabikáře aj.).⁷

Oblast tvorby učebnic má blízkou souvislost s otázkami pojetí jejich obsahu a struktury učiva a také s jeho metodickým zpracováním. Mezi učebními pomůckami zaujímají učebnice zaslouženě významné místo. V roce 1970 se v Československé republice začal starat o tvorbu učebnic určených pro odborné školství Výzkumný ústav pro odborné školství v Praze mimo jiné ve spolupráci se Státním pedagogickým nakladatelstvím.⁸

V 80. letech 20. století tehdejší Státní pedagogické nakladatelství v Praze provozovalo výzkumné Středisko pro teorii tvorbu učebnic, zde došlo k založení edice Tvorby učebnic. Tato edice vydávala překlady (německých, ruských aj. publikací) a původní práce českých autorů a autorek, dále byly organizovány celostátní semináře o teorii a výzkumu učebnic. Z těchto seminářů byly vydávány sborníky (např. *Tvorba učebnic*, Sborník 6, 1987), ve kterých i dnes najdeme dosud cenné metody a poznatky týkající se vlastností a fungování učebnic. Dále vznikaly původní monografie, jako příklad uvedu Jana Průchu a jeho knižní práci *Učení z textu a didaktická informace* (1987). V této době se čeští a slovenští odborníci inspirovali tehdejšími sovětskými pracemi a teoriemi výzkumu učebnic. Teorie a výzkum učebnic se úspěšně rozvíjely a velmi důležitým krokem bylo to, že výsledky výzkumu začalo Ministerstvo školství brát na vědomí.⁹ Výzkumné poznatky se začaly využívat ke schvalování a hodnocení rukopisů učebnic, hlavně obtížnosti textů učebnic a jejich hodnocení. Texty v učebnicích obsahovaly příliš mnoho odborných pojmů nebo nadbytečně detailní informace. Čeští pedagogové a pedagožky se po roce 1990 vzdálili svým zájmem od výzkumu učebnic. Všechny učebnice pro základní i střední školy byly postupně nahrazovány novými a vytvořil se tak velký trh učebnic, v nabídce se nacházely i různé jiné didaktické prostředky, které doplňovaly či nahrazovaly učebnice. Tvorba a vyhodnocování nových učebnic se nezakládala

---

⁷ PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998, s. 36.

⁸ DOLEČEK, Josef a ŘEŠÁTKO, Miloš, ed. *Teorie tvorby a hodnocení učebnic pro odborné školství*. 1. vyd. Praha, 1975, s. 5-7.

⁹ MAŇÁK, Josef, ed. a KLAPKO, Dušan, ed. *Učebnice pod lupou*. Brno: Paido, 2006. 123 s. Pedagogický výzkum v teorii a praxi; sv. 4., s. 10-11.

na exaktních metodách a poznatcích, vývoji byla ponechána živelnost a pedagogický výzkum učebnice neanalyzuje.¹⁰

Jan Průcha se od začátku 80. let 20. století intenzivně zabývá teorií školních učebnic a výzkumem učení z textu. V této době se v naší republice a nejen zde, ale také v zahraničí, začínají vyskytovat pochybnosti, zda učebnice ustojí příchod nového tisíciletí. Tyto pochybnosti byly logické, neboť tato doba byla dobou elektronických zařízení, která se postupně dostávala do různých oblastí našeho života a mezi tyto oblasti lze zařadit také vzdělávání. Proto mnozí považovali učebnice za nemoderní a se špatnými vyhlídkami do budoucna, stejně jako klasickou tabuli a křídou.

Po více, než čtvrt století učebnice stále existují a nejen to, práce s učebnicí je velmi rozšířená a to ve všech stupních vzdělávání mládeže a dospělých ve formálním i neformálním vzdělávání, jak u nás, tak v zahraničí. Edukační trh poskytuje velkou nabídku učebnic a jejich budoucnost se již tolik nepochybuje. Učebnice je důležitým polem zájmu pedagogické vědy, jejich teorie, vývoj a výzkum.¹¹

1.2 Charakteristika pojmu učebnice

Když se na učebnici dívalo z neodborného povrchního pohledu, mohla se jevit jako obyčejná kniha s barevnými ilustracemi, z níž se žákyně a žáci měli učit do jednotlivých předmětů, čím více byla barevnější a vizuálně atraktivnější, tím se jevila jako více vhodná pro žáky a žákyně. Školní učebnice měla svoji významnou roli ve vzdělávacím procesu, ovšem pozornosti ze strany vědy se jí nedostávalo, byla chápána jako praktická rutinní věc. Až v období 60. let - 70. let 19. století se v zahraničí začaly rodit vědecké teorie učebnic.¹²

Existuje velké množství definic toho, co znamená slovo učebnice, já jsem si vybrala následující z nich, které pochází z per pedagogů a předních odborníků pedagogické teorie u nás i v zahraničí.

---

¹⁰ PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998, s. 38.

¹¹ MAŇÁK, Josef, ed. a KLAPKO, Dušan, ed. *Učebnice pod lupou*. Brno: Paido, 2006. 123 s. Pedagogický výzkum v teorii a praxi; sv. 4., s. 9.

¹² PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998, s. 11.

Podle pedagogického slovníku je učebnice: „*Druh knižní publikace uzpůsobené k didaktické komunikaci svým obsahem a strukturou. Má řadu typů, z nichž nejrozšířenější je školní učebnice.*“¹³ Toto pojetí učebnice uvedl Arnošt Wahla v knize *Strukturní složky učebnic geografie*, ovšem není určena striktně pro geografii. „*Učebnice je polyfunkčním pedagogickým prostředkem, který má jednoznačnou normativní funkci - vychází z obsahové normy učebních osnov a vymezuje a konkretizuje obsah a rozsah učiva daného vyučovacího předmětu v daném postupném ročníku.*“¹⁴

Další formulace pojmu učebnice popsal Josef Maňák, který ji v knize *Hodnocení učebnic* vymezil z pohledu školských dokumentů. „*Učebnice nejsou prvotními a závaznými výukovými dokumenty, ale svou závislost na prvotních školských dokumentech (učebních osnovách, Rámcovém vzdělávacím programu pro základní vzdělávání aj.) respektují, poněvadž jinak by byly v dané vzdělávací soustavě nepoužitelné.*“¹⁵

Ve své knize *Moderní pedagogika: věda o edukačních procesech*, uvádí Jan Průcha tuto definici kvalitně zhotovené učebnice. „*Dobře zpracovaná školní učebnice je velmi důmyslné médium s bohatě členěnou strukturou a s velmi funkčně konstruovanými komponenty této struktury.*“¹⁶

1.3 Funkce učebnice

Funkce učebnice je jistě nedílnou součástí učebnic, proto považuji za důležité se této oblasti v mojí práci dotknout. V odborných knihách najdeme mnoho verzí funkcí učebnice od různých autorů.

Pojetí funkce učebnice podle Jana Průchy zní takto: „*Funkcí učebnice se rozumí role, předpokládaný účel, který má tento didaktický prostředek plnit v reálném edukačním*

---

¹³ PRŮCHA, Jan, WALTEROVÁ, Eliška a MAREŠ, Jiří. *Pedagogický slovník*. 6., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2009, s. 323.

¹⁴ WAHLA, Arnošt. *Strukturní složky učebnic geografie*. Vyd. 1. Praha, s. 12.

¹⁵ MAŇÁK, Josef, ed. a KNECHT, Petr, ed. *Hodnocení učebnic*. Brno: Paido, 2007. *Pedagogický výzkum v teorii a praxi*; sv. 7, s. 25.

¹⁶ PRŮCHA, Jan. *Moderní pedagogika: věda o edukačních procesech*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1997, s. 272.

procesu.¹⁷ Podle toho, jak je na učebnici nahlíženo v pedagogické teorii, klasifikuje z funkčního hlediska stejný autor tři základní pojetí učebnice:

„- učebnice jako kurikulární projekt;

- učebnice, jako zdroj obsahu vzdělávání pro žáky;

- učebnice jako didaktický prostředek pro učitele.¹⁸

V knize, kde Jan Průcha učebnici analyzuje a uvádí teorie, které se k ní váží, charakterizuje funkce učebnic tak, jak jsou v teorii učebnic chápány ve vztahu k subjektům využívajících učebnice. Z tohoto aspektu lze vymezit:

- Funkce učebnic pro žáky a žákyně - pro žáky a žákyně jsou učebnice zdrojem informací, z něhož se učí nejen teorii, ale osvojují si i jiné složky vzdělávání, mezi ně patří například hodnoty, normy, dovednosti a další.
- Funkce učebnice pro učitele a učitelky - pro učitele a učitelky je učebnice materiálem, který využívají pro naplánování obsahu učiva a také jako pomůcku pro prezentaci učiva nebo pro hodnocení žáků ve vzdělávání.¹⁹

Taxonomie funkcí učebnic

Existuje mnoho variant funkcí učebnice, které lze najít v odborných knihách. Mezi nejvýznamnější patří například taxonomie dle Dmitrije Dmitrijeviče Zujeva, Hartmuta Hackera či Valentina Grigorjeviče Beilinsona.²⁰

Taxonomie dle D. D. Zujeva je jednou z nejvýznamnějších, oproti jiným je velmi rozsáhlá, podrobná a dobře srozumitelná. Tento ruský pedagog a odborník Dmitrij Dmitrijevič Zujev,

---

¹⁷ PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998, s. 19.

¹⁸ PRŮCHA, Jan. *Moderní pedagogika: věda o edukačních procesech*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1997, s. 273.

¹⁹ PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998, s. 19.

²⁰ MAŇÁK, Josef, ed. a KNECHT, Petr, ed. *Hodnocení učebnic*. Brno: Paido, 2007, s. 13.

který se zabýval výzkumem školních učebnic a podle jeho výzkumu taxonomie obsahuje osm zvlášť popsaných funkcí, které klasifikoval takto:

1. **Funkce informační** - jejím základem je, upevňovat náplň vzdělávání a typy aktivit, které by se u žáků a žákyň měly vytvořit během učení se v daných předmětech, a dále na vytyčení znalostí, které se žáci a žákyně musí ve škole naučit. Díky této funkci by se v učebním procesu měla žákům a žákyním rozvíjet způsobilost k učení.
2. **Funkce transformační** - je spjata s přetvářením, změnou. Poznatky z různých vědních oborů (technických, uměleckých) jsou přetvořeny na základě didaktických pravidel a principů a poté jsou uvedeny v učebnicích. Důležité je to, aby tyto odborné informace byly pro žákyně a žáky srozumitelné. Tato funkce slouží také k utváření různých cvičení a úkolů z přetvořených odborných poznatků.
3. **Funkce systematizační** - tato funkce zajišťuje to, že učební látka je v učebnici uspořádána skutečně posloupně. Žákyně a žáci se učí ovládat způsoby vědeckého uspořádání poznatků, pedagogům a pedagožkám tato funkce dává možnost si učební látku uspořádat pro vyučování.
4. **Funkce upevňování vědomostí a sebekontroly** - učebnice jsou s vedením učitelů a učitelek cíleny na utváření různých typů aktivit žáků a žákyň. Tato funkce zaručuje procvičení a osvojení si obsahu učební látky.
5. **Funkce sebevzdělávací** - se skládá z utváření dychtivosti a schopnosti žáků a žákyň po samostatném získávání dalších nových znalostí. Žákyně a žáci si sami zaplňují mezery ve znalostech.
6. **Funkce integrační** - tato funkce učebnice žákyním a žákům napomáhá k tomu, že si díky ní dávají dohromady znalosti, které získali z různých typů aktivit a zdrojů.
7. **Funkce koordinační** - díky této funkci učebnice obstarává vzájemný soulad všech učebních prostředků, různých doplňujících informací, které se týkají daného předmětu, ke kterým se žáci a žákyně dostanou díky hromadným informacím mimo školu.

8. **Funkce rozvojově výchovná** - funkce podporující činné formování nejpodstatnějších rysů vyváženě rozvinuté osobnosti žáků a žákyň (např. tvoření estetického vnímání).²¹

Dušan Klapko při hodnocení učebnic uvádí, které úrovně učebnice mají ve vyučování: Učebnice mají ve výuce několik záměrů, jsou přepracovaným souhrnem dat z vědních oblastí, fungují jako pomůcka k vykonávání plánovaného kurikula, vedou sebevzdělání žáků a žákyň, učitelům přináší nenahraditelnou úlohu zpětné vazby a tím, jak je kniha zpracována (didakticky, esteticky atd.) podněcuje žáky ke studijní motivaci.²²

Odborník Dmitrij Dmitrijevič Zujev také stanovil a popsal základní problémy, které musí učebnice řešit:

- „otázky stanovení rozsahu učiva v učebnicích,
- způsoby prezentace učiva v učebnicích, tj. jazyka učebnice, jejího literárního stylu,
- stanovení způsobu ilustrování učebnic, tj. zákonů prezentace učiva v neязыkové formě a zákony jeho vnímání,
- tvorba modelů učebnic (a to obecných modelů, modelů učebnic pro celý předmět, modelů jednotlivých učebnic),
- zobecnění zahraničních zkušeností z teorie tvorby učebnic“²³

1.4 Hlavní kritéria analýzy učebnic

V této podkapitole se zaměřím na tři kritéria analýzy učebnic, konkrétně na výběr učiva, ilustrace a jazykový popis. V části výběr učiva, se zaměřím na to, kdo se účastní tvorby učebnic, jak jsou učebnice regulovány, hodnotícími kritérii a pravidly pro ztvárnění textu. Část o ilustracích bude věnována jejich funkcím, názornosti a hlediskům posuzování konkrétní učebnice. V jazykovém popisu popíši pravidla pro jazykové ztvárnění textu učebnic. Všechna tato kritéria budou součástí posuzování u mnou vybraných učebnic občanské výchovy v praktické části této práce.

---

²¹ ZUJEV, Dmitrij Dmitrijevič. *Ako tvorit' učebnice*. 1. vyd. Bratislava, 1986, s. 67 - 68.

²² MAŇÁK, Josef, ed. a KLAPKO, Dušan, ed. *Učebnice pod lupou*. Brno: Paido, 2006. 123 s. Pedagogický výzkum v teorii a praxi; sv. 4, s. 45.

²³ WAHLA, Arnošt. *Strukturní složky učebnic geografie*. Vyd. 1. Praha, 1983, s. 7.

1.4.1 Výběr učiva

Výběrem učiva se budu zabývat, protože je to jedna z kategorií, které budu posuzovat u učebnic občanské výchovy.

Na tvorbě učebnic se účastní řada odbornic a odborníků, kteří mají různé profese. Celá tvorba učebnic je nejen složitý, ale také odborně a ekonomicky nesnadný proces.

V následujících bodech bude shrnuto, kdo se podílí na tvorbě učebnic:

- Autoři a autorky vytváří text učebnice a dávají jí určitou podobu.
- Odborní lektoři a lektorky, u schvalovacího řízení nesmí chybět jejich posudky.
- Redaktoři a redaktorky dotvářejí učebnice, spolupracují s autory a autorkami, lektory a lektorkami a grafiky a grafičkami, pracují v nakladatelství, ve kterém se daná učebnice vydává.
- Grafici a grafičky zpracovávají a dodávají učebnicím obrazové komponenty a celkový polygrafický vzhled (písmo, barvy aj.)
- Zaměstnanci a zaměstnankyně odborných institucí, jako je Výzkumný ústav pedagogický v Praze, tito odborníci a odbornice podle lektorských posudků navrhují učebnice ke schválení.
- Zaměstnanci a zaměstnankyně Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy učebnicím udělují schvalovací doložku.²⁴

Dva základní regulující činitelé pro tvorbu učebnic:

- **oficiální kurikulární dokumenty** - Národní program rozvoje vzdělávání v České republice a rámcové vzdělávací programy na státní úrovni. Nejen tyto kurikulární dokumenty regulují obsah současných učebnic. Didaktickou a komunikační ztvárněnost obsahu učiva ovšem neurčují.
- **oficiální kritéria** - pro posuzování rukopisů učebnic předkládaných ke schvalovacímu řízení. Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy České republiky předložilo k užití

---

²⁴ PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998, s. 116. (na základě Jana Průchy upraveno autorkou práce)

Osnovu pro vypracování odborného posudku (1997), která je určená pro lektorky a lektory rukopisů.²⁵

Osnova pro vypracování odborného posudku má následujících 9 hodnotících kritérií:

1. **Soulad učebnic** - se standardem vzdělávání, s učebním plánem a osnovami konkrétního vzdělávacího programu.
2. **Celková koncepce** - logická stavba, členění, návaznost, přehlednost.
3. **Odborná a obsahová správnost a přiměřenost věku žáků** - textu, grafických příloh.
4. **Jazyková a terminologická správnost.**
5. **Didaktické rozpracování učiva** - základní a rozvíjející texty, náměty pro společnou a samostatnou práci, grafický a obrazový materiál.
6. **Doprovodné materiály** - pracovní sešity, videokazety, metodické příručky, počítačové programy aj..
7. **Návaznost na předchozí či následné materiály.**
8. **Další specifika.**
9. **Vyjádření lektora či lektorky k udělení doložky** - doporučuje bez výhrad, doporučuje s připomínkami, nedoporučuje a navrhuje přepracovat, nedoporučuje.²⁶

Všechny autorky a autoři učebnic by se měli při tvoření učebnic řídit určitými pravidly, díky kterým budou učebnice po stránce jazykových a komunikačních parametrů dobře srozumitelné, správně žákům předají dané informace. Jsou to doporučení nejen pro autorky a autory, ale také pro posuzovatele:

Pravidla pro ztvárnění textu učebnic

Existují pravidla, která se zaměřují na ztvárnění textu:

Jedno z nich je to, že všichni ti, co píšou učebnici či jiný didaktický text do kteréhokoliv z předmětů i ročníků, by měli brát ohled na své budoucí čtenáře a čtenářky, a to na jejich specifické poznávací schopnosti, limity pro chápání a zpracování odborných textů. Proto by se autorky a autoři měli o těchto schopnostech informovat v odborné pedagogické

---

²⁵ PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998, s. 116.

²⁶ Tamtéž, s. 117.

a psychologické literatuře, především v té literatuře, která se zabývá učením a vyučováním u dětí a adolescentů.

Další pravidlo se týká jazykové a komunikační charakteristiky, kdy pro poznání jazykové a komunikační charakteristiky populace žáků a žákyň, pro které autor či autorka píše, tak v případě, že nezná tyto charakteristiky ze svých pedagogických zkušeností, je dobré provést přímé pozorování školního vyučování, rozhovorem se zkušeným učitelem či učitelkou nebo s dotyčnými žáky či žákyněmi. Toto pozorování je dobré realizovat i ve školách na venkově, nejen ve velkoměstech, zjištěné rozdíly by se měly vzít v úvahu pro texty v učebnicích.

Další pravidlo upozorňuje autorky a autory textů na to, jak se mohou dostat blíže k mládeži a dětem: Autoři a autorky textů mohou získat představu o prezentaci verbálních textů pro své čtenáře a čtenářky tím, že si pročtou časopisy a naučné knihy pro děti a mládež, čímž se mohou obohatit o nové nápady pro utváření těchto textů jako srozumitelných a zábavných.

Toto pravidlo je doporučením pro jednotlivce z autorských týmů, že někdy je vlastně méně a neměli by se snažit požívat veškeré znalosti, ale jen ty nejdůležitější: Tvůrkyňe a tvůrci učebnic by se neměli nechávat strhnout svými znalostmi dané disciplíny, neměli by se snažit do učebnic dostat podrobné informace o každém z témat. Školní učebnice není „vědou v kostce“, měly by se do ní začleňovat takové informace, které jsou důležité pro další vzdělávání a rozvoj žáků a žákyň.

Poslední pravidlo se zabývá celkovou situací ze školního prostředí: Při tvorbě učebnic by se mělo myslet také na další okolnosti, které berou v potaz práci učitelů a učitelek. Je důležité zvážit reálné podmínky učitelovy a učitelčiny práce, tedy čas určený pro výklad a procvičování z učebnice, týdenní časová dotace pro daný předmět a také během roku. Dále je potřeba si uvědomit, jaké je reálné vybavení škol a učeben pomůckami, které mohou být potřebné pro práci s učebnicí.²⁷

---

²⁷ PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998, s. 122-123. (na základě této publikace Jana Průchy jsou pravidla upravena autorkou práce)

1.4.2 Ilustrace

Další kategorií, kterou se budu zabývat při hodnocení učebnic občanské výchovy pro šestý ročník a primu víceletých gymnázií, jsou doprovodné ilustrace využívající žen a mužů. Proto se v této části práce zaměřím na teorii samotných ilustrací ve školních učebnicích, které jsou jejich nedílnou součástí.

Didaktické prostředky mohou být chápány jako způsob dosažení stanovených cílů, k nimž patří vedle vybavenosti škol, učeben a materiálních prostředků také učební pomůcky, tedy materiální objekty, které se používají přímo ve výchovně vzdělávacím procesu a slouží k většímu naučení se vědomostí a dovedností. Ve vzájemném vztahu s učebními pomůckami se dostává do popředí otázka názornosti.²⁸

„Názornost“ je jedním z nejdůležitějších didaktických principů, který musí být v reálné školní výuce uplatňován. Termín názornost vyjadřuje to, že některé informace s didaktickou funkcí jsou prezentovány vzdělávajícím se subjektům nikoliv verbálně, nýbrž neverbálními prostředky. V případě učebnic a jiných didaktických textů je názornost realizována řadou prostředků, které se souhrnně označují jako vizuální prostředky.“²⁹

Lze klasifikovat dva stupně názornosti:

Smyslová názornost - konkrétní názornost ukazuje skutečnost na úrovni jevů, je abstraktní.

Racionální názornost - dává se najevo na úrovni podstatných, obecných vlastností jevů, vyjadřuje podstatu jevů.³⁰

Průcha definuje didaktické obrazy takto: *„Didaktické obrazy jsou vizuální dvojrozměrná a audiovizuální média vytvořená nebo upravená podle didaktických a estetických kritérií pro výchovně vzdělávací proces jako prostředky názoru.“³¹*

---

²⁸ MAŇÁK, Josef. *Nárys didaktiky*. 1. vyd, 4. dot. Brno: Masarykova univerzita, 1994, s. 51 - 53.

²⁹ PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998, s. 102.

³⁰ MAŇÁK, Josef. *Nárys didaktiky*. 1. vyd, 4. dot. Brno: Masarykova univerzita, 1994, s. 55.

³¹ PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998, s. 102.

Funkce vizuální informace (ilustrace) v učebnicích:

- **Poznávací funkce ilustrací v učebnicích** - ukázka nějakých poznatků o předmětech, které jsou pro žáky a žákyně neznámé, nemají s nimi žádnou zkušenost nebo to jsou takové informace, které jsou pro žáky a žákyně těžce srozumitelné.
- **Motivační funkce ilustrací v učebnicích** - pozornost žáků a žákyně na různé předměty je zesilována pomocí tvarů a barev těchto předmětů, které jsou námětem pro dané učivo. Takové objekty mohou žákyním a žákům připadat při ústním popsání ne zrovna zajímavé a neupoutají tolik jejich pozornost.
- **Estetická funkce ilustrací v učebnicích** - tato funkce má pomáhat k tomu, aby některé typy vizuálních informací v žácích a žákyních probouzely estetické prožívání. Měla by žáky a žákyně vést k senzitivnímu postřehnutí „krásna“.³²

Průcha také uvádí, čím je určována kvalita obrazové informace: „(...) je určována zejména dvěma faktory: jednak je to obsah ilustrace, jenž musí usnadňovat učení, a jednak je to srozumitelnost ilustrace pro žáky určitého věku.“³³

Hlediska posuzování konkrétní učebnice:

- celková atraktivita ilustrací (např. zda ilustrace stimulují myšlení žáků, zda jsou použity jasné a příjemné barvy aj.)
- vztah ilustrací k obsahu učebnice (např. zda ilustrace systematizují učivo, zda vyjadřují téma lekce aj.)
- srozumitelnost (např. zda jsou grafy a diagramy srozumitelné pro všechny žáky, zda se používají konvenční symboly aj.)
- vztah ilustrací k verbálnímu textu (zda jsou grafy, tabulky apod. doprovázeny vysvětlivkami, zda jsou v textu otázky či úkoly vztahující se k ilustracím aj.)³⁴

---

³² PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998, s. 103.

³³ Tamtéž, s. 106.

³⁴ Tamtéž, s. 106.

1.4.3 Jazykový popis

Také jazykový popis patří mezi kritéria posuzování genderové korektnosti učebnic. Právě proto se budu zabývat teoretickou částí tohoto kritéria, zaměřím se na jazykové ztvárnění textu učebnic.

Pravidla pro jazykové ztvárnění textu učebnic:

A) Při výběru slov

1. Autorky a autoři by měli zvažovat slova, jež použijí v textu učebnic z aspektu konkrétnosti a abstraktnosti, s větším množstvím abstraktních slov a vyjádření narůstá obtížnost textu a jeho srozumitelnost se zmenšuje.
2. Podobně je tomu u odborné terminologie, autoři a autorky by se měli snažit vyhnout se odborným názvům z vědecké terminologie, hlavně v učebnicích určených pro základní školu. Slova, která autorky a autoři běžně používají, mohou být pro žákyně a žáky neznámá a nepochopitelná.
3. V případě, že je použití odborné terminologie nevyhnutelné, je nutné vysvětlit také její význam. Objasnění je nejlepší provést pomocí příkladů a slov, která žákyně a žáci znají a doplnit je názornými ukázkami, jako jsou fotografie.
4. Důležitou součástí učebnice je také rejstřík, díky kterému se učitelé, učitelky, žáci a žákyně mohou orientovat v textu učebnice. Rejstřík může pomoci také autorkám a autorům, mohou podle něj zjistit, kolik odborných termínů se v učebnici vyskytuje a jejich počet případně snížit.

B) Na úrovni vět

5. Autorky a autoři by měli uvažovat nad délkami svých vět, čím více slov, tedy čím jsou věty delší, tím je obsahová a syntaktická struktura složitější, z toho plyne, že obtížnost textu je vyšší a sdělitelnost je naopak nižší.
6. Autorky a autoři by měli snažit své čtenáře a čtenářky dialogizovat, oslovovat je, klást jim otázky a vybídnutí.

C) Při celkové výstavbě textu

7. Vztahy mezi informačními jádry v textu by měly být co nejvíce zvýrazněny, především návaznost mezi větami. Čím je věk uživatelů učebnic nižší, tím více by autorky a autoři učebnic měli využívat odkazovací a spojovací prostředky,

to znamená nešetřit vztažnými zájmeny, spojkami a opakovat slova, která byla použita v předchozí větě.

8. Texty v učebnicích by měly být co nejvíce členěné a strukturované, dlouhé odstavce by měly být členěny na více kratších odstavců. Pro čtenáře je přínosný větší počet prostředků, které mu pomáhají se v textu orientovat, těmi jsou záhlaví, nadpisy, obsahy, rejstříky, shrnutí učiva aj.
9. Autorky a autoři by měli uplatňovat ve struktuře textu různé polygrafické prostředky pro odlišení různých částí učiva, tedy různé druhy a velikosti písma. Autorky a autoři si musí ujasnit, co je které učivo - základní, rozšiřující, doplňující, tyto druhy učiva by měli čtenářky a čtenáři podle jejich vizuálních signálů (obrázky, rámečky aj.) dobře rozpoznat.
10. Tvůrkyňe a tvůrci učebnic by se neměli bát do učebnic zakomponovat humor (kreslený humor, anekdota, vtipná slovní hříčka aj.), aby neutrpěla vážnost učebnice či daného předmětu. Naopak pro čtenářky a čtenáře je to záležitost, která stimuluje jejich pozitivní postoj a zájem k obsahu.³⁵

1.5 Učebnice a žactvo

Učebnice je pro dívky a chlapce, kteří nastoupí do školy zcela nový objekt. Žákyně a žáci postupem času přichází na to, že tato kniha se liší od knih, které znali před školní docházkou. Učebnice má totiž rozdílnou strukturu, obsah, funkci a informační pozici. Pro proces školní socializace je učení se z učebnice významným nástrojem. Před nástupem do školy má každý jedinec jinou knihu, ovšem během školního procesu mají všichni žáci a žákyně pro daný předmět stejnou učebnici, což přispívá k jejich sjednocování. Od žáků a žákyň se předpokládá, že pro všechny stejné učivo bude také podobně pochopeno a žactvo si na něj vytvoří stejné názory a postoje. Z pohledu učitele či učitelky to může být výhodné tím, že učebnice sjednocuje a stabilizuje výuku.³⁶

---

³⁵ PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998, s. 123 - 126. (Pravidla pro ztvárnění textu dle Jana Průchy upravila autorka práce.)

³⁶ KNECHT, Petr a kol. *Učebnice z pohledu pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2008, s. 125 - 126.

2 Genderová korektnost učebnic

V této kapitole se budu zabývat problematikou genderové korektnosti učebnic, tedy samotným pojmem gender, ale také dalšími oblastmi, které se k této problematice váží. V praktické části této práce se budu zabývat analýzou učebnic občanské výchovy pro šestý ročník základní školy z pohledu genderové korektnosti, proto se v této části mojí práce více obeznámíme s problematikou genderu, genderových stereotypů a genderově vyváženého vyjadřování. Tuto kapitolu budu věnovat genderu a jeho utváření, časovému vývoji genderové problematiky, organizacím, které se podílí na zavádění genderu do vzdělávání, generickému maskulinu, genderu v učebnicích (celkové koncepci předmětu, výběru učiva, ilustracím a příkladům, jazyku učebnice) a desateru genderové korektnosti.

2.1 Jak šel čas s genderovou problematikou

Rok 1990 byl pro genderovou problematiku rokem přelomovým, Evropskou komisí bylo členským státům nařízeno, aby vyhotovily a následně uvedly do praxe jazyková doporučení pro ne sexistické vyjadřování. V České republice byla rodová vyváženost vyjadřování poprvé zkoumána v roce 1998 lingvistkou Janou Valdovou. Výsledky těchto zkoumání ukázaly to, že označení povolání a funkcí v mužském rodě vzbuzují obraz muže. Čím vyšší pozici označení povolání a funkcí mělo, tím si ho lidé účastníci se výzkumu častěji spojovali s představou muže. První reprezentativní výzkum vlivu jazykových forem mužského rodu na mínění o realitě proběhl v České republice v roce 2006 formou testu, který vyplňovaly děti a mladiství. Závěry výzkumu byly publikovány a pojmenovány jako „Žena a vědec? To mi nejde dohromady“. Toto pojmenování jsou slova jednoho z žáků základní školy, ten si neuměl představit, že také ženy mohou být vědci. V roce 2007 proběhl výzkum médií, tedy jak média formulují zprávy, které se týkají političek. Tento výzkum provedly socioložky Iva Baslarová a Pavlína Binková. Bylo zjištěno, že v situacích, kde měla politička stát na stejné úrovni jako politici, byla označena v mužském rodě. Ovšem v případě (např. kandidát, oponent). Ovšem v případě záporného vystižení jsou političky záměrně popisovány v ženském rodě (např. protivnice). Příručka s názvem Kultura genderového vyjadřování, vydána Ministerstvem školství mládeže a tělovýchovy, je v České republice

první skutek vytvořený pro občany, týkající se genderově korektního vyjadřování, v reakci na směrnici vydanou Evropskou komisí v roce 1990.³⁷

2.2 Uvedení do genderové problematiky

Během začleňování dívek a chlapců do společnosti si jednotlivě budují vlastní genderovou identitu. Tato svébytnost jedince pojímá i začlenění dívek a chlapců do společenských skupin, které jsou genderově stejnorodé. Samotné členství projevují tím, jak se chovají, jak vypadají a tím, jak mluví. Jedno možné vyjádření genderového členství je role, také to, jak lidé mluví, nepatří jen k určitým skupinám, ale může také tvořit přístupy určitého seskupení lidí k jinému. Z pohledu genderu jde o upevňování genderových poměrů, které je ve znamení nerovných pozic mužů a žen.³⁸

Učebnice, která je označovaná za genderově korektní, nepokračuje v genderových stereotypech, nerozmnožuje a nepředává je dál. Taková učebnice splňuje například tyto požadavky: je otevřená různým názorům, na učivo se dívá z různých hledisek a nahlíží i na protikladné názory, zahrnuje všechna podstatná témata a nevynechává ta se zaměřením na gender, nepředstavuje ani jedno z pohlaví v tradičních rolích, které jsou s ním spojované, je dán důraz na člověka jako na individuum bez stereotypního zařazování do nějakých skupin nebo k nějakým činnostem, ilustrace a příklady jsou zaměřeny stejnou měrou na muže i ženy a snaží se vyhýbat generickému maskulinu.³⁹

Slovo gender pochází z anglického jazyka, například pedagogický slovník vymezuje tento pojem takto: „(...) rod. Označení sociálně a kulturně konstruovaných rozdílů mezi muži a ženami v závislosti na místě a čase na rozdíl od univerzální biologické kategorie pohlaví, Termín užívaný u nás zejm. ve spojení gender studies nebo gender identita. (**Gender identita:** Mužská nebo ženská identita jedince, jeho vnitřní pocit mužství, nebo ženství, ztotožnění se s pohlavím. **Gender studies:** Výzkum sociokulturních rozdílů mezi muži a ženami. Český

---

³⁷ VALDROVÁ, Jana a kol. *Kultura genderově vyváženého vyjadřování. Jak koncipovat promluvy a texty? Na co dbát v češtině a v cizím jazyce? Jak lépe zviditelnit odborný přínos žen?* MŠMT, 2010, s. 25.

³⁸ SMETÁČKOVÁ, Irena, ed. a VLKOVÁ, Klára, ed. *Gender ve škole: příručka pro vyučující předmětů občanská výchova, občanská nauka a základy společenských věd na základních a středních školách.* Vyd. 1. Praha: Otevřená společnost, 2005, s. 57.

³⁹ SMETÁČKOVÁ, Irena, ed. a JARKOVSKÁ, Lucie, ed. *Gender ve škole: příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele.* Vyd. 1. Praha: Otevřená společnost, 2006, s. 30.

*ekvivalent není zaveden. Vědní obor vycházející hlavně ze sociologie a zabývající se zkoumáním 1. odlišností identity, sociálních rolí v rodině, politice, uplatnění na trhu práce aj. mezi příslušníky opačných pohlaví; 2. podoby různých forem partnerství.*⁴⁰

2.3 Generické maskulinum

Generické maskulinum je zásadní problém českého jazyka, se kterým se my všichni setkáváme každý den, spousta z nás si to vůbec neuvědomuje, někteří z nás si jsou tohoto problému dobře vědomi a chtějí, aby se to změnilo, například autorky tolik kritizované příručky **Kultura genderově vyváženého vyjadřování**, kterou na svých stránkách publikovalo Ministerstvo školství mládeže a tělovýchovy v roce 2010, ale kterou následně ze svých stránek stáhlo. Generické maskulinum je problémem, který nás provází ve většině, ne - li ve všech oblastech lidského života, tudíž se nevyhýbá ani školám, kde se s ním žáci a žákyně setkávají v ústní formě během vyučování a dalšího chodu školy, ale také v písemné podobě v učebnicích, se kterými pracují ve většině předmětů.

Slovník cizích slov definuje význam **generického maskulina** takto: „(...) užívání podstatných jmen rodu mužského pro souhrnné označení mužů i žen, např. zaměstnanci, pracovníci, politici, učitelé, které je v rámci úsilí o emancipaci mužů a žen doporučováno v jazyce a řeči zredukovat.“⁴¹

Podle jiného vysvětlení pocházejícího z internetové stránky s názvem Gender, která chce být průvodcem světa genderu v rámci české a slovenské sítě, je **generické maskulinum**: „(...) Mužské jazykové tvary v názvech povolání, funkcí a společenského zařazení, jako například klient, lékař, majitel. Do 70. let 20. století se soudilo, že mužské tvary dostatečně zastupují také ženy, kterým to nevadí a neškodí. Různými výzkumy a psychologickými testy však bylo prokázáno, že v drtivé většině případů si lidé při užití generického maskulina spontánně představí osobu mužského pohlaví. Čím vyšší je prestiž dané funkce či profese, tím se také zvyšuje procento asociací s mužským pohlavím. Jazyk odráží společenskou realitu, zároveň ji však fixuje a ospravedlňuje, a svým způsobem tak lobbuje za muže. V důsledku užívání generického maskulina se ženy vytrácejí z naší představy veřejného života, jsou

---

⁴⁰ PRŮCHA, Jan, WALTEROVÁ, Eliška a MAREŠ, Jiří. *Pedagogický slovník*. 6., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2009, s. 83.

⁴¹ URL: <<http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/genericke-maskulinum>> [cit. 2015-01-22].

*systematicky zneviditelňovány a v reálném a materiálním důsledku také společensky znevýhodňovány.*⁴²

V českém jazyce se rod mužský pokládá za zástupný, smí tak nazývat a také tak nazývá ženy a k nepochopení nedochází. Znamená to, že při oslovení mužů i žen je často použit pouze rod mužský, například slovo politik „zahrnuje“ politika i političku, což je gramaticky dobře. Ovšem v praxi už je to jinak, jako nástroj komunikace může být užívání generického maskulina znevýhodněním pro ženy. V České republice nebyla tato skutečnost známa, a proto se s ní nikdo až do 90. let 20. století nezabýval. Jazyk je při dělení světa na ženský a mužský stále podceňován, například v médiích se každý den setkáváme se zprávami, že náš stát spravují politici, problémy vyřeší odborníci, o pacienty pečují lékaři atd. Na různých cedulkách a štítcích, kde jsou uvedeny profese či funkce, vidíme u ženských jmen názvy profesí a funkcí v mužském rodě. To je zapříčiněno tím, že to působí a zní spouště lidem důstojněji, z toho důvodu se ženy raději označí jako inženýr-ekonom či právník než inženýrka-ekonomka a právníčka, a také žena ve funkci asistentky se raději vydává za asistenta, z toho důvodu, že výraz asistent má vyšší status, jiná žena zase používá název své profese v mužském rodu z toho důvodu, že v ženském rodu je méně konkurenceschopný. Se šířením rodu v češtině jsou spojena jakási nepsaná pravidla, která si většina lidí vůbec neuvědomuje do té doby, než se na ně začne soustředit. V doménách, které jsou důležité ekonomicky, společensky a politicky, zvláště na trhu práce se vyskytuje mužský rod a mužské koncovky.⁴³

2.3.1 Utváření genderové identity

Samotné vytváření genderové identity a přivlastňování genderové role se děje v rámci procesu socializace a to již od prenatálního a raně postnatálního období vývoje jedince. U chlapců a dívek vyvíjí rodiče, škola a média již od dětství vlastnosti a projevy ve shodě se svou představou genderových rolí. Lidé si tvoří genderovou identitu, která je součástí osobní identity, budují si ji na základě vlastních dispozic a vlivu okolí. I když lidé při tvoření identity vystupují jako aktivní subjekty, jejich aktivita je omezena genderovými rolemi, které od nich okolí předpokládá a sociálními strukturami, které je obklopují a mají genderový

---

⁴² URL: <<http://gender.webnode.cz/products/genericke-maskulinum/>> [cit. 2015-01-22].

⁴³ VALDROVÁ, Jana a kol. *Kultura genderově vyváženého vyjadřování. Jak koncipovat promluvy a texty? Na co dbát v češtině a v cizím jazyce? Jak lépe zviditelnit odborný přínos žen?* MŠMT, 2010, s. 22.

základ. Obecně ustálené norma ženství a mužství v určité společnosti může mít vliv na samotný způsob nahlížení na společnost, může ho zkreslovat. Dívčám se dodneška v průběhu socializace vštěpuje, aby nebyly soutěživé, ale spolupracující, aby byly přizpůsobivé a podřizovaly své přání péči o druhé. Učí se vlastnostem, jako je pečlivost, vstřícnost, pracovitost, skromnost. U chlapců je oblíbený prostor venku, kde tráví spoustu svého času a hrají dynamické hry, u kterých „tradičně“ nesmí chybět makety zbraní. V pravidlech chlapeckých her se očekává také jejich porušování, tím se u chlapců testují hranice možností a zvládnání kritických situací. Cvičí se být kreativní a samostatní, jsou směřováni k schopnosti dominovat, k nejvyšší výkonnosti, k soutěživosti, k nedávání najevo emocí a až potlačení citlivosti vůči ostatním. Dětskou pozornost směřují rodiče na odlišné oblasti, dívky spíše na vztahy (hrají si na maminky), hrají si s panenkami, napodobeninami domácích spotřebičů či maketami pokojíčků, chlapci bývají směřováni spíše na neživé věci, jako jsou vláčky a auta. Ze strany rodičů bývají dívky a chlapci rozdílně podporováni v určitých typech chování, u děvčat to může být vnímavost a u chlapců statečnost. Cílem právě těchto rozdílných činností je naučení dětí náležité genderové roli, cíle těchto aktivit si ale rodiče a další nemusí uvědomovat. Když má dítě zhruba tři roky, je základ jeho genderové identity vytvořen, působením rodiny a institucí se v dalších letech zdokonaluje.⁴⁴

2.3.2 Organizace podílející se na zavádění genderu do vzdělávání

V České republice existuje několik organizací podílejících se na zavádění genderu do vzdělávání a hlavně do pedagogické praxe, jednou z nich je nevládní nezisková organizace **Gender studies, o. p. s.**, která funguje hlavně jako konzultační, vzdělávací a informační centrum pro řešení otázek postavení ve společnosti žen a mužů a jejich vztahů. Jejich úmyslem je šířit informace o genderové problematice, které dávají dohromady a následně také zpracovávají. Tato organizace pořádá různé přednášky a školení týkající se rovné příležitosti pro ženy i muže, dále je také činná v ovlivňování právě těchto změn vztahující se k problematice rovných příležitostí mužů a žen v různorodých oblastech (např. politická participace žen, trh práce aj.).⁴⁵

---

⁴⁴ VALDROVA, Jana, SMETAČKOVÁ-MORAVCOVA, Irena, KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, Blanka. *Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic*. Praha 2004, s. 6 - 7.

⁴⁵ URL: <<http://www.genderstudies.cz/gender-studies/kdo-jsme.shtml>> [cit. 2015-01-18].

Další klíčovou organizací je **Otevřená společnost, o. p. s.**, která se zajímá o to, jak vláda zásady rovných příležitostí plní. K těmto zásadám se v rámci Evropy vláda přislíbila nebo si je sama určila. Zabývají se tím, aby lidé bez ohledu na pohlaví mohli úspěšně a vesele žít. Když mají nějaké výhrady, obrací se na Radu vlády pro rovné příležitosti žen a mužů.⁴⁶

Žába na prameni, o. s. je další organizací, jejími členy a členkami jsou číňorodé ženy a číňorodí muži, kteří nechtějí být pasivní, neváhají a nemají strach se jako občané a občanky starat nejen o svůj život, ale také o veřejné věci. Zasněcují svůj čas a pozornost úsilí o nápravu a vylepšení poměrů a věcí, které to potřebují. K tomu všemu je nutno odvážných občanek a občanů, kteří věří, že jsou to oni, kdo spoluurčuje běh věcí, jsou schopni na problém nahlížet z různých pohledů bez zaujatosti, umí přijmout jiné názory a umí diskutovat.⁴⁷ Na zformování první Stínové zprávy hodnotící situaci ve školství v ČR má podíl organizace Gender studies, o. p. s.⁴⁸

2.4 Výskyt genderové vyváženosti v učebnicích

To, jak funguje genderově vyvážené vyjadřování ve výuce lze plošně kontrolovat velmi těžce, ale v učebnicích vše vidíme černé na bílém, vidíme, přesně s čím děti ve školách pracují, z čeho se učí, tedy jaké mají v učebnicích vzorové situace, příklady, jestli se setkávají či nesetkávají se stereotypním zobrazováním mužů a žen.

„Prostřednictvím učebnic může docházet k bezděčné nebo záměrné reprodukci tradičních genderových rolí a stereotypů. Potencionální genderové zatížení učebnic má několik zdrojů. Některé souvisí s tradičním dělením školních předmětů na dívčí a chlapecké, jiné stereotypností pedagogické komunikace, jež se do učebnice promítá. Všechny však vycházejí z větší či menší míry z genderových stereotypů, které se obecně vyskytují v naší společnosti. Nejsilněji se genderové stereotypy v učebnicích odrážejí na:

- celkové koncepci předmětu,

- výběru učiva,

---

⁴⁶ URL: <<http://www.otevrenaspolecnost.cz/>> [cit. 2015-01-19].

⁴⁷ URL: <<http://www.zabanaprameni.cz/o-nas>> [cit. 2015-01-21].

⁴⁸ BABANOVÁ, Anna a kol. *Genderovou optikou: zaměřeno na český vzdělávací systém: [sborník textů kolektivu autorek k problematice genderových aspektů školství v ČR].* Praha: Gender Studies, 2008, s. 10.

- ilustracích a příkladech,

- jazyku učebnic.⁴⁹

Tato specifika budou jednotlivě přiblíženy v následujícím textu.

2.4.1 Celková koncepce předmětu

Úřední náplň vzdělávání najdeme v pedagogických spisech a ostatních podkladech na státní úrovni, školní úrovni či individuálně u každé učitelky a každého učitele. Vybírání učební látky se uskutečňuje pokaždé skupinou znalců a znalkyň a to v určitém společenském kontextu. Osobní a pracovní zaměření těchto znalců a znalkyň může mít na vybírání učební látky podstatný vliv, jejich výběr učiva může být podřízen genderovým stereotypům. Učivo i učebnice obstarávají žákům a žákyním jistou představu o světě, a v ní pozice, které ve světě zauímají ženy a muži. Učební látka i učebnice jsou sociální konstrukt, současně jsou nicméně pokládány za nestranné a nezaujaté. Genderové stereotypy se projevují nikoli jen v individuálních částech učební látky, avšak také v celkové koncepci vyučovacího předmětu. Existují takové předměty, jejichž koncepce jsou přístupnější genderově citlivému pojetí učební látky, jsou i takové předměty, které dávají přednost tradičnímu pojetí (například dějepis). Učební látka a předmětová koncepce mohou být u žáků a žákyň prostředkem ke zvyšování jejich genderové citlivosti. Díky podpoře kritického by mělo docházet k uvědomění si toho, že genderové stereotypy existují a také k tomu, že dojde na jejich oslabení. To přísluší předmětům popisující společenskou skutečnost, což je hlavně občanská výchova, ale i další předměty.⁵⁰

2.4.2 Výběr učiva

Učebnice nefungují jako pouhé rozvedení vzdělávacích programů, ale prezentují i výběr učební látky, kterou tým tvůrců pokládá pro určitý předmět, popřípadě pro stanovený okruh, za podstatný. Tým autorů a autorek má podstatný vliv, stanoviska jednotlivých členek a členů daného týmu autorů a autorek, a to jak stanoviska odborná, tak i osobní, se mnohdy projektují do kompletní koncepce učebnice (do volby určité učební látky, ilustrací, příkladů). Když bude na výběr učební látky a její uspořádání pro vyučování nahlíženo kriticky, lze přijít

---

⁴⁹ VALDROVA, Jana, SMETAČKOVA-MORAVCOVA, Irena, KNOTKOVA-ČAPKOVA, Blanka. *Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic*. Praha 2004, s. 10 - 11.

⁵⁰ Tamtéž s. 11 - 12.

na to, že při vytváření koncepce dané tematické části týmy autorů a autorek poskytují více místa jednomu pohlaví. Přitom dochází k přehlížení či zastiňování námětů významných pro druhé pohlaví. Mužským zkušenostem ze života a mužům samotným se v učebnicích dostává více místa, protože pro naši společnost jsou typičtější patriarchálně zřízené soustavy, které přeceňují mužskou podobu hodnocení a vidění světa. Odtud pochází stereotypy působící na kompletní uspořádání společnosti i na individuální chápání a hodnocení. Zároveň se vyvíjí genderové hierarchie: v učebnicích jsou muži zobrazováni jako iniciátoři pokroku. Ženy bývají zachycovány v závislé spojitosti vzhledem k mužům, bývá oceňováno ženino obětavé chování, jak překonávala mužovu nepřítomnost, když se vydal na cestu za splněním významného úkolu. Právě to dívkám ukazuje, jaká je jejich úloha vedle jejich partnera. Sféry, kde se objevují spíše ženy, jako například starosti všedních dní, práce v domácnosti aj., nejsou považovány za důležité. Tento přístup má za dopad uznávání a upevňování v platnost genderově stereotypního členění oblastí realizace na tzv. typicky ženské a typicky mužské. Často bývá poukazováno na odlišnosti mezi ženskými a mužskými city, vlastnostmi a formou uvažování (předkládá se např. „mužská“ racionalita a „ženská“ emocionalita). Učebnice v odlišných úrovních kvality a kvantity zobrazují ženské a mužské role, oblasti realizace a hodnoty mezi pohlavími. Tím, jestli ukazují učebnice jedno nebo druhé pohlaví v určité oblasti nebo funkci a také jakým způsobem ho ukazují, dávají dívkám a chlapcům ve školních lavicích návod k vytvoření své genderové identity.⁵¹

2.4.3 Ilustrace a příklady

Názornost pomáhá žákyním a žákům účinněji integrovat učivo do svých existujících osnov, díky kterým porozumí světu. Když jsou v učebnicích použity ilustrace, které žáci a žákyně znají ze svých zkušeností ze života, zlepšuje se tím možnost, že se učivo správně naučí. Ilustrace v učebnicích jsou jakýmsi nástroji, které pomáhají sdělovat učivo žákům a žákyním. Zkušenosti nasbírané ze života má každý jiné, je proto potřeba, aby autorky a autoři učebnic do nich vybírali takové ilustrace, které jsou srozumitelné pro všechny, kdyby tomu bylo naopak, budou někteří jedinci znevýhodněni. To může přerůst až v to, že nebudou danému předmětu rozumět, nebudou se o něj zajímat a mohou z něj mít špatné známky, nepřímo to může ovlivňovat budoucí šance v životě chlapců a dívek. Ilustrace a příklady dodávají učebnicím celkový ráz, který bývá genderově stereotypní. Učebnice tím může každé

---

⁵¹ VALDROVA, Jana, SMETAČKOVA-MORAVCOVA, Irena, KNOTKOVA-ČAPKOVA, Blanka. *Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic*. Praha 2004, s. 12 - 14.

pohlaví orientovat na jiné profese (např. dívky na kadeřnice, učitelky a chlapce na zedníky či vojáky. Autoři a autorky učebnic musí brát v potaz, že dívky a chlapci zažili stejnou věc, ale v různých sférách života a svěřují ji různě velký význam ve svém životě, podle toho, jak u nich probíhal proces socializace. Zažité zkušenosti obou pohlaví se odlišují již na základní škole. Obě pohlaví se odlišují ve významu, který dávají stejnému tématu (chlapci nepřikládají vztahům takový význam jako dívky, ty se zase tolik nezajímají o automobily). Ilustrace učiva a příklady by měly nechávat pospolu sféry, ve kterých se více objevují muži se sférami, ve kterých se více objevují ženy, bez formální hierarchie v těchto sférách.⁵²

2.4.4 Jazyk učebnic

Funkce jazyka je, během vzniku nových vztahů mezi oběma pohlavími, nenahraditelná. Stanovisko, formulované výběrem nástrojů jazyka, stanovuje, v čí blaho nebo neblaho a jak líčená fakta posléze vyzní. Jazyk aplikují muži i ženy, autoři i autorky, bez toho aniž by si toho byli vědomi, jako formu, která se zrodila již v dobách dávno minulých. Tato forma podporuje sestavování, zachování a upevňování hierarchie pohlaví. Způsoby pojmenování osob, oslovování a titulování a další stálé slovní obraty a posloupnosti, ve kterých je ženství a mužství znázorňováno, jsou prostředky jazyka, které nejvíce utváří genderová hierarchie. Uvedené způsoby škatulkují jednotlivce do konkrétní sociální skupiny, která je schopna na jednotlivce upozornit, umístit do popředí nebo opačně je z těchto charakterizovaných faktů vyřadit. Nikoli jen v učebnicích je zásadní potíží již zmíněné generické maskulinum, které má v mužském rodě na mysli muže i ženy v nazývání osob dle funkcí, vztahů a profesí (např. právníci, kolegové). V učebnicích jsou s ním popisována povolání, politika a vůbec celý společenský život, tím může generické maskulinum přinášet zdání, že ženy se v učebnicemi postihované skutečnosti neúčastní. Tím je jazyk podporou pro „tradiční“ obraz mužů ve společenské oblasti a na opačné straně obraz žen, jak se věnují rodině, domácnosti a jsou zaměstnány jako krejčí či zdravotní sestry. Žactvo si tak ve škole neuvědoměle buduje obraz, že muži mohou v jazyce i ve společnosti zastupovat ženy. Díky generickému maskulinu je společnost dělena na ženskou a mužskou část, s tím přichází následky v uvažování žáků a žákyň. Ve sférách přisuzovaných zejména nebo jen mužům je nutné označení osob pozměňovat a nepoužívat k projevození pouze generické maskulinum. Výrazy typu lékaři zachránili..., účastníci byli ohleduplní..., dobrovolníci postavili...

---

⁵² VALDROVA, Jana, SMETAČKOVA-MORAVCOVA, Irena, KNOTKOVA-ČAPKOVA, Blanka. *Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic*. Praha 2004, s. 14 - 15.

a policisté zachránili..., zastiňují a dělají nepřehledné počiny žen v určité oblasti. Nikdo nechce dát generické maskulinum z češtiny pryč, pouze je žádané korektní vyjadřování. Je možné sestavit slova v jiné výrazy tak, aniž by bylo maskulinum použito: lékařský tým zachránil..., všichni lidé, co se zúčastnili, byli ohleduplní..., dobrovolnická skupina postavila..., dvě policistky a dva policisté zachránili. Objektivní jazykové zviditelnění žen by mělo být důležitější, než úspornější maskulinum.⁵³

2.5 Desatero genderové korektnosti

Toto desatero vydala již zmíněná organizace Žába na prameni, o. s. a může mnohým ještě více přiblížit genderovou problematiku v praxi a s ní spojené stereotypy, na které je dnešní společnost i přes určité snahy spíše bohatší, než chudší. Desatero poukazuje na to, jak by se nejen lidé obeznámení s genderovou problematikou měli chovat v běžném životě. Většinou až poté, co se s touto oblastí člověk seznámí, si začne všimnout stereotypů, které jej obklopují.

1. *„Vyhybejme se genderově stereotypnímu uvažování o mužích a ženách.*
2. *Nezesměšňujme ženy nebo muže, které/kteří působí v méně typických rolích.*
3. *Neoznačujme jako výjimky ženy/muže, které/kteří působí v méně typických rolích.*
4. *Neospravedlňujme genderové stereotypy pořekadly a příslovími, odkazy na přírodu či na vědecké autority.*
5. *Nehodnoťme rozdílně tentýž projev chování u žen a u mužů.*
6. *Všímejte si, jak je ženské tělo zneužíváno jako zkrášlující a sexuálně stimulující objekt v reklamě, apod.*
7. *Používejte tvary obojího rodu tam, kde mají označovat ženy i muže.*
8. *Užívejte ženské tvary názvů profesí, zejména tam, kde se jedná o konkrétní ženu.*
9. *Všímejte si rozmanitosti, která existuje mezi ženami. Všímejte si rozmanitosti, která je mezi muži.*
10. *Přemýšlejme, čemu se smějeme.*⁵⁴

---

⁵³ VALDROVA, Jana, SMETAČKOVA-MORAVCOVA, Irena, KNOTKOVA-ČAPKOVA,Blanka. *Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic*. Praha 2004, s. 16 - 17.

⁵⁴ URL: <<http://zabanaprameni.cz/kysela/desatero-genderove-korektnosti>> [cit. 2014-12-16].

2.6 Jak vypadá genderově korektní učebnice

V tom, zda jsou učebnice, co se genderu týká korektní nebo naopak stereotypní, nehraje pohlaví v autorském týmu žádnou roli. Genderová analýza je jeden ze způsobů, jak navykat žákyně a žáky, aby si vytvořili názor, aby přezkoumávali známá klišé. Genderová analýza není výsadní oblastí žen.⁵⁵

2.6.1 Výběr a prezentace učiva

Učebnice, které jsou genderově korektní, přispívají pomocí volby určitých postav, které se objevují v učebnicových úlohách a zápisech, k tomu, aby byly viděny nejrůznější city, které jednotlivé osoby mají. Tyto city nejdou rozdělovány podle pohlaví. Žáci a žákyně jsou učebnicemi naváděni k poznávání jich samotných. V genderově korektních učebnicích nejsou zdůrazňovány a potvrzovány odlišnosti mezi muži a ženami, jsou zaměřené na všeobecné charakteristiky, které mají obě pohlaví společné. V genderově korektním světě učebnic nejsou konkrétní schopnosti a vlohy přiřazovány jen mužům nebo jen ženám. Naopak ženy a muži jsou zachycováni i ve funkcích a povoláních, které nejsou „tradiční“. Na všechna povolání je nahlíženo fakticky a prostor je věnován také ženám vědkyním či političkám a mužům kadeřníkům či floristům. Žáci a žákyně jsou podněcováni k přemýšlení o své budoucnosti, jak bude jejich život vypadat v pracovní a soukromé sféře. Bývá podporováno zaujetí žáků v humanitních a u žákyň v přírodních oblastech. Bývají zde charakterizovány životy žen, které věnovaly velké úsilí tomu, aby se prosadili a dostalo se jim uznání a muži jsou zobrazováni v profesích a aktivitách, které byly pokládány za ženské. Do popředí se zde také dostává otázka rodičovské dovolené, kterou mohou vykonávat ženy i muži. Slovem práce tyto učebnice rozumí také takovou práci, která je bez nároku na mzdu, práce doma v rodině a objevují se při ní nejen ženy, ale také muži. Klade se důraz na důležitost těchto prací. Práce se soukromím jdou v životech lidí ruku v ruce a není nutné volit jedno či druhé. Genderově korektní učebnice neprezentují společnost tak, že byla tvořena pouze působivými vědci, válkami vojáků a činy politiků, důležité události jsou představovány v širší souvislosti a jejich kladné i záporné následky. Ty se lišily u žen, mužů a různých skupin (např. etnické menšiny). Učebnice také popisují, proč je ve veřejné oblasti tak málo žen a různých skupin, tedy díky různým podmínkám pro vstup do konkrétní sféry a ne nedostačujícím talentem. Neobjevují se v nich oblasti, ve kterých by jedno pohlaví vůbec nebylo. Postavy v učebnicích nejsou

---

⁵⁵ VALDROVA, Jana, SMETAČKOVÁ-MORAVCOVA, Irena, KNOTKOVÁ-ČAPKOVÁ, Blanka. *Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic*. Praha 2004, s. 18.

podle pohlaví zařazovány do určitých sfér, které bývají typické pro ženy nebo muže. Obě pohlaví vystupují ve všech sférách lidského života, tím dochází k rozvracení tradičních spojitostí, jako jsou ženy starající se o rodinu a muži ve vztahu k politice a vědě.⁵⁶

2.6.2 Ilustrace a příklady

Učebnice, které jsou genderově korektní, využívají znázornění a obrázky různých okolností s přítomností mužů i žen. Jsou to ilustrace, kdy jsou muži znázorněni v situacích, které jsou častější spíše u žen (kadeřník, zdravotní bratr) a naopak ženy v situacích, které si častěji spojíme s muži (vědkyně, policistka), je zde důraz na nestereotypnost v zachycování obou pohlaví. Genderově korektní učebnice žákům a žákyním ukazují obě pohlaví v různých situacích, ve kterých se střídá to, kdy potřebují pomoc a kdy pomáhají. Neobjevují se zde komentáře typu s tímto má většinou problém muž a s tímto žena.⁵⁷

2.6.3 Jazyk

Genderově korektními učebnicemi jsou oslovováni chlapci i dívky, je v nich omezováno množství generického maskulina, které v dívkách může vyvolávat pocit, že jsou „druhé pohlaví“, tedy ve společnosti i jazyce neviditelné, zastoupené muži. V genderově korektních učebnicích se při oslovování i v instrukcích k úlohám používají oba rody a jejich pořadí se mění nebo se používá množné číslo, vykání či lomítka. Generické maskulinum se může nahrazovat opisy nebo změněnými tvary.⁵⁸

---

⁵⁶ VALDROVA, Jana, SMETAČKOVA-MORAVCOVA, Irena, KNOTKOVA-ČAPKOVA, Blanka. *Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic*. Praha 2004, s. 18 - 23.

⁵⁷ Tamtéž s. 23 - 24.

⁵⁸ Tamtéž, s. 25.

3 Učebnice občanské výchovy

Občanská výchova je předmět, který je důležitý pro žákyně a žáky v tom, aby je připravil na různé věci, které na ně v budoucnu čekají. Žáci a žákyně si v tomto předmětu dotváří svá vlastní já, poznávají sami sebe, proto je pro ně tento předmět velmi důležitý a neměl by být brán na lehkou váhu ze strany žáků a žákyň a už vůbec ne ze strany učitelů a učitelek. Během výuky tohoto předmětu si žáci a žákyně vytváří své postoje a hodnoty, se kterými v těchto hodinách mohou pak dále pracovat a diskutovat o nich.

3.1 Kurikulum a učebnice

Pojem učebnice byl již v této práci vysvětlen, ale i bez přesného vysvětlení tohoto pojmu by jej jistě dokázal každý nějak po svém definovat, ovšem pojem kurikulum není zcela známým pojmem a jeho definic existuje více.

„Kurikulum je pojem, který zahrnuje širokou škálu edukačních jevů vážících se k obsahu vzdělávání, zahrnující jak koncepci vzdělávání, tak též aspekty vztahující se k jeho realizaci. Lze v něm rozlišit dimenzi ideovou, obsahovou, organizační a metodickou a v této šíři zahrnuje i učebnice. Učebnice je specifickým ztělesněním vzdělávacího programu (kurikula), které není pro učitele závazné ani po stránce obsahové, ani metodické. Přesto současné učebnice tradiční obsah respektují, odlišnosti se týkají hlavně rozsahu učiva a jeho metodického ztvárnění.“⁵⁹

3.2 Hodnotová orientace v učebnicích

Vzdělávání žáků a žákyň ve škole by mělo mít své výsledky, těmi jsou výsledky vzdělávání a efekty vzdělávání. Výsledkem vzdělávání je to, co se žákyně a žáci ve škole naučí, jako například čtení psaní a různé poznatky o zvířatech, lidech, přírodě, o vesmíru, o společnosti a další. Efekty vzdělávání nejsou žádné vědomosti, ale jakási výbava člověka, kterou si s sebou po dokončení školní docházky odnáší do života. Do této jakési výbavy patří hodnoty a postoje jedince i různá společenská pravidla, která byla ve škole v žácích a žákyních upevňovaná. Je nesporné, že ve školních systémech jsou mladým lidem v jakékoli zemi a v jakémkoliv čase, vědomě předkládány určité hodnoty a postoje. Tento postup je uskutečňován i pomocí učebnic. Podle jednoho mezinárodního výzkumu bylo zjištěno,

---

⁵⁹ MAŇÁK, Josef, ed. a KNECHT, Petr, ed. *Hodnocení učebnic*. Brno: Paido, 2007. 141 s., s. 25.

že v učebnicích občanské výchovy se objevuje dost informací o evropských institucích, ale už ne tolik o tom, jak probíhají všední dny lidí v Evropě, jakým životem žijí mladí lidé v zemích Evropy a v jakých nesnázích se ocitají.⁶⁰

---

⁶⁰ PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998, s. 86 - 87.

PRAKTICKÁ ČÁST

V praktické části diplomové práce bude uskutečněna analýza učebnic, které slouží ve výuce na základních školách. Tímto materiálem, který je stanoven k výzkumu, jsou učebnice. V této části práce bude uskutečněna, analýza genderové korektnosti učebnic za pomoci výzkumné metody obsahové analýzy dokumentů.

4 Analýza učebnic občanské výchovy pro šestý ročník základní školy

Cílem mé práce je analyzovat genderovou korektnost učebnic občanské výchovy pro šestý ročník základní školy. Tato část práce se bude věnovat výzkumnému materiálu, učebnice zde budou konkrétně představeny a poté bude následovat samotná analýza genderové korektnosti učebnic.

4.1 Charakteristika zkoumaných učebnic

Jako výzkumný materiál bylo zvoleno šest učebnic občanské výchovy pro šestý ročník základní školy, neboť pro žákyně a žáky je tento ročník základní školy rokem přelomovým, přechází z prvního na druhý stupeň základní školy. To pro ně znamená změnu učitelů, často i třídního kolektivu a velkou změnou jsou také předměty. Vyučovací předměty na druhém stupni základní školy se liší od těch, které žáci a žákyně znají z prvního stupně. Mezi nové předměty patří mimo jiné občanská výchova, která je důležitá pro vytváření vlastních postojů a hodnot, žákyně a žáci se zde učí vnímat svět kolem sebe v širších souvislostech. A jednotlivě si také hledají své místo v životě, učebnice občanské výchovy jsou důležité v tom, že ukazují svět kolem nás a chlapci i dívky v ní mohou najít různé informace, proto by se jazyk učebnice měl vyjadřovat korektně k oběma pohlavím.

Vybrané učebnice:

Občanská výchova pro šestý ročník základní školy (1999), od autorů Vladislava Dudáka, Richarda Meredy a Reného Inquorta, *Občanská výchova pro šestý ročník základní školy* (2007), od Milana Valenty, *Občanská výchova pro šestý ročník základní školy a víceletá gymnázia* (2004), kniha je napsána kolektivem dvanácti autorů a autorek, *Občanská výchova s blokem Rodinná výchova pro 6. ročník základní školy a primu víceletého gymnázia* (2003), od autorek Dagmar Janoškové, Moniky Ondráčkové a Anny Čechilové, *Výchova k občanství* (2008), autorkami jsou Jana Skácelová a Lenka Mrázová a *Občanská výchova 6*

pro základní školy a víceletá gymnázia (2012), zde autorský tým byl tvořen Dagmar Janoškovou, Monikou Ondráčkovou, Annou Čechilovou, Dagmar Čábalovou a Zdeňkem Bromem.

4.2 Analýza genderové korektnosti učebnic

U každé ze šesti uvedených učebnic, které byly zvoleny pro výzkum, bude analyzováno šest kritérií pro posuzování genderové korektnosti učebnic. Tato kritéria jsou uvedena v *Příručce pro posuzování genderové korektnosti učebnic*⁶¹, jejími autorkami jsou Jana Valdřová, Irena Smetáčková-Moravcová a Blanka Knotková-Čapková.

Kritéria pro posuzování genderové korektnosti učebnic:

1. Výběr učiva: Jakou optiku pro vnímání a hodnocení světa učebnice nastavuje? Podle tohoto kritéria je v učebnici nahlíženo na to, jakým způsobem a co se žákyním a žákům předkládá o podobě světa, zda je tato podoba předkládána ve více vrstvách, globálně a plasticky. Důležité je, jestli jednotlivá témata respektují všechny sociální skupiny a jestli je bráno v potaz i genderové hledisko. **2. Zobrazování žen a mužů v učivu: Jsou ženy a muži spojovány pouze s omezeným okruhem vlastností, činností a zájmů?** Druhé kritérium se soustředí na to, jak jsou dívkám a chlapcům v učebnicích představovány způsoby života mužů a žen, zda v nich mohou vidět také alternativy nebo pouze tradiční vazby, kdy muži vydělávají peníze a ženy se starají o děti. Dále se toto kritérium ptá, zda učebnice zdůvodňují, proč se ženy a muži neobjevují v jistých oblastech života a zda je o obou pohlavích v učebnici mluveno jako o rovnocenných. **3. Doprovodné ilustrace využívající žen a mužů.** Tento bod je zaměřen na všechny obrázky, kresby, fotografie a další ilustrace. Zajímá se o to, jestli v učebnicích rovnou měrou vystupují muži, ženy, dívky a chlapci a jestli jsou obě pohlaví znázorněna za obdobných okolností a ve stejně důležitých rolích, funkcích, tedy nejen v oblastech stereotypně spojovaných s určitým pohlavím. **4. Příklady pro výklad a procvičování učiva.** Čtvrté kritérium se soustředí na to, jestli příklady uvedené v učebnicích pochází z každé společenské části života a zda se příklady odrážejí z životů žen i mužů. Důležitým ukazovatelem je ta skutečnost, zda příklady vedou ke stereotypnosti

---

⁶¹ VALDROVA, Jana, SMETAČKOVA-MORAVCOVA, Irena, KNOTKOVA-ČAPKOVA, Blanka. *Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic*. Praha 2004.

v zobrazování žen a mužů či naopak. **5. Oslovování žáků a žákyní.** Toto kritérium zabývající se oslovováním zjišťuje především to, v jaké míře je používáno generické maskulinum, zda se učebnicí cítí být oslovena obě pohlaví. **6. Jazykový popis.** Pro poslední kritérium je důležitý jazyk a to, jestli jsou sociální skupiny správně popisovány, zda není generické maskulinum využíváno více, než by mělo a to zda je v učebnicích omezen výskyt jazyka s nevhodným obsahem a záporně emocionálně zbarveným jazykem, když jsou objasňovaná témata, která jsou genderově problematická.⁶²

4.2.1 Analýza učebnice č. 1

První analyzovanou učebnicí je *Občanská výchova pro šestý ročník základní školy* od kolektivu autorů, kterými jsou Vladislav Dudák, Richard Mereda a René Inquort. Tuto knihu vydalo pedagogické nakladatelství SPN. Učivo je zde rozděleno do pěti kapitol na 164 stranách, které jsou od sebe přehledně barevně odlišeny. Těchto pět kapitol se nazývá Do školy a do obce aneb vědět, jak na to a kudy kam, Kde domov můj aneb o rodném kraji, vlasti a o všem, co považujeme za naše společné tradice, Co všechno dokáže člověk aneb o kultuře a lidské schopnosti tvořit, Nauč se synečku hospodařit aneb o majetku, penězích, hospodaření a o štěstí, Pozvání do společnosti aneb žijeme s druhými lidmi.

1. Výběr učiva

Tato učebnice je spíše komplexnějšího charakteru. Ukazuje žákům a žákyním svět lidské společnosti v souvislostech, pro pochopení učiva je v učebnici dost příkladů ze života, toho co je žákům známo z vlastní zkušenosti nebo konkrétní příklady, které jsou na bázi mezipředmětových vazeb. Jsou zde příklady z literatury, dějepisu a dalších oblastí. Učebnice směřuje žákyně a žáky k tomu, aby se na konkrétní věc podívali z kladné i záporné stránky a aby se zamysleli nad důsledky konkrétní situace. Dílčí témata jsou představována spíše tradičně, dokonce jedna z kapitol (Nauč se synečku hospodařit aneb o majetku, penězích, hospodaření a o štěstí) má přímo v názvu, že se má syneček, tedy muž nebo chlapec naučit nakládat nejen s finančními prostředky. Již po přečtení tohoto nadpisu může nejen dívky napadnout, proč by se neměla naučit hospodařit také dcera, tedy dívka nebo žena. Když se zde objeví označení či oslovení nějakých osob, jedná se převážně o muže a chlapce. Hned v první

---

⁶² VALDROVA, Jana, SMETAČKOVA-MORAVCOVA, Irena, KNOTKOVA-ČAPKOVA, Blanka. *Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic*. Praha 2004, s. 27 - 28.

kapitole, kdy jsou žákyním a žákům vysvětlovány zkratky vysokoškolských titulů, jakoby ženy neexistovaly, jsou tu jen magistři, inženýři a další mužské tvary, jakoby snad mezi námi nebyly magistry ani inženýrky. Ale například první kapitola začíná příběhem o Pinocchiovi, kterého z jeho nesnází vysvobodila víla Modrovláska, což poukazuje na to, že i dívka může zachránit chlapce.

2. Zobrazování žen a mužů v učivu

Tato učebnice je více tradiční, muži a ženy jsou zde spojovány s oblastmi typickými pro určité pohlaví, najdeme zde ženu při přebalování miminka, muže jako vědce. Z tradičních příkladů v této učebnici mohu jmenovat tyto: jak by dopadla tatínkova chyba v práci, který pracuje třeba jako lékař nebo řidič dálkového autobusu, sportovec potřebuje pro dosažení dobrých výsledků pravidelně trénovat svaly, na důkaz toho, jaký jsem silák, nebudu mlátit spolužáky a jako něžná mladá slečna nebudu mluvit sprostě, maminky šijí, pletou, pěstují květiny, ozvláštňují jídelníček a tatínci mají sbírky starých mincí, známek a ve svých dílnách vyrábí věci do domácnosti. Další mužům tradičně přisouzené role: policisté, banditi, zloději, opilci, rváči. V učivu, které se tu věnuje oblasti školy, je škola srovnávána s hrou, jako konkrétní příklad byl zvolen hokej, kde jeden hráč umí dobře střílet, druhý přesně míří a jiný skvěle chytá. Srovnání s tímto sportem pokračuje větou: Těžko chtít pěstovat geniální hokejisty, kteří nevyplní dotazník do kanadské NHL bez tlumočnicka. A následuje věta: I budoucí vědec největšího věhlasu musí občas doběhnout tramvaj. Tady se učebnice snaží žákům a žákyním ukazovat to, že se musejí vzdělávat a rozvíjet ve škole, ať už se jednou budou věnovat jakékoliv profesi. Otázkou zůstává, proč byl zvolen sport, ve kterém je velká převaha mužů a proč by nemohla i hráčka přesně mířit, když pomineme výběr sportu, proč tu nemohla překládat tlumočnice a tramvaj dobíhat vědkyně? Ovšem na druhou stranu se zde najde i několik vyvážených příkladů, jako jsou: tatínci i maminky po večerech studují, dědečci a babičky se pustili do studia cizích jazyků, táta a máma se seznámili. Často jsou tu neutrální označení: všichni se těšili, někdo má talent na matematiku, děti to budou potřebovat, majetek každého člověka, společnost pochází krizí, parta přátel.

3. Doprovodné ilustrace využívající žen a mužů

Každou kapitolu provází jiná barva, ta je použita u nadpisů a ohraničení horního a spodního okraje stránky. V této učebnici se najdeme 5 barevně kreslených ilustrací a 28 obrázků a fotografií. Každá kapitola je uvedena barevnou kreslenou ilustrací, která se snaží kapitolu

vtipně začít. Na těchto kresbách je vždy znázorněn jeden stejný muž, sám nebo s dalšími postavami, z čehož je pouze jednou žena. Z 28 obrázků a fotografií jsou na 11 z nich různé budovy, stavby či příroda, dva obrázky jsou s různými předměty, například státní symboly. Na více jak polovině obrázků a fotografií jsou kromě předmětů a budov také lidé. Na čtyřech fotografiích jsou pouze dívky a ženy, z toho jsou na jedné fotografii zobrazovány u lidového zvyku vynášení Smrtky a jiné čtyři ženy jako běsnící fanynky Michaela Jacksona, žena při přebalování svého dítěte, dvě dívky s globusem a ženy s dětmi jednoho kmene v africké poušti. Mají si žáci a žákyně myslet, že Michael Jackson neměl žádné fanoušky a proč by muž nemohl přebalovat dítě, které je obou rodičů? U afrického kmene je jasně pochopitelná tradiční role, že ženy jsou ty, které se starají o děti a domácnost a muži zajišťují potravu a další. Pouze chlapce a muže zde vidíme na pěti fotografiích, chlapec při kreslení, sklenář, vědec, dva chlapci při hraní videoher a dva při rvačce. Opět zde vidíme jakési tradiční zobrazení mužů, jakoby nemohly být ženy vědkyně, hrát videohry nebo si neuměly ručně vyřizovat spory. Na zbylých fotografiích jsou skupinky lidí složené vyrovnaně z obou pohlaví, při nakupování, při odjezdu na prázdniny atd.

4. Příklady pro výklad a procvičování učiva

Příklady pro výklad jsou z mnoha oblastí lidské života, nicméně převažuje zde tradiční pojetí a navíc převaha mužů. V kapitole o škole, je žákům a žákyním vysvětlováno, jak vznikala gymnázia, je zde uvedeno, že první gymnázia byla v Řecku, byla to zařízení, kde se cvičili mladíci v gymnastice, byly zde lázně, hřiště a další, dívky byly ze školní výuky úplně vyloučeny a připravovaly se pouze na vedení domácnosti. To je naprosto stereotypní příklad rolí mužů a žen. V kapitole mimo jiné o rodném kraji se nachází část o regionálních zvláštěnostech a zde je uveden příklad ve slováckém nářečí. Obsahem této ukázky je to, jak stařeček seká a brousí kosu, jde kolem hlídač a volá na něj, že mu donesl košík s obědem od ženy, stařeček poděkoval a zavrčel, co zase uklohnla. Byl to bramborový guláš, začal si na ženu stěžovat, že se mu po něm bude špatně síct a že maso prodala a ho krmí jen bramborami jako nějaké prase. Opět zde vidíme tradiční rozdělení rolí, kdy muž pracuje a žena mu vaří a také to, že si muž stěžuje. Podobným příkladem je ten, že maminka volá kluka k večeři, proč musí volat vždycky máma? V kapitole o Robinsonech osamělosti, jak už sám název napovídá, jsou pouze muži: Robinson Crusoe, hrabě Monte Cristo, mniši poustevníci, znamená to, že ženy nemohou být osamělé? Jak jsem již uvedla, je tu i příklad nestereotypní a to ten, že chlapci Pinocchiovi, pomohla víla Modrovláska nebo také, když

jsou zde uváděny příklady dědictví, památka na babičku a dědečka, jsou zde braná v potaz obě pohlaví. Pro procvičování se na konci kapitol nachází opakování, ohlédnutí za kapitolou a otázky a úkoly, zde jsou pokládány i mezi texty, většinou takovým způsobem, aby si je vzala za svá obě pohlaví.

5. Oslovování žáků a žákyní

Na začátku učebnice nenajdeme úvod s oslovením. Oslovení najdeme v první kapitole, kde je psáno: Pro vás - mladé občany - je škola to nejdůležitější, čím se máte zabývat. Samozřejmě jsou zde myšleny i občanky, tedy ženy, ale uvedeno to zde není, tímto a podobnými oslovenými se dívky učí tomu, že patří mezi občany, žáky, účastníky a další, což je označováno jako generické maskulinum. Ženský rod se v učebnice objevuje v malé míře, ale v oslovení ani jednou. Při nabádání k procvičování, které je uvedeno na konci kapitol, je v otázkách a úkolech, které se objevují v kapitolách vícekrát, používaná druhá osoba čísla množného: nakreslete si mapku, představte si, vytvořte si, dokážete určit, proč myslíte, vymyslíte. Takže oslovování je spíše neutrální, ale i zde najdeme generické maskulinum: Zahrajte si na účastníky, někteří žáci budou představovat učitele a vedení školy. Podle tohoto můžeme usuzovat, že se nějaké události účastnili pouze muži a že ve škole působí jen muži a ty budou stejně jako vedení školy hrát zase jen chlapci. Ženské rody, účastnice, žákyně, učitelka, tu totiž nejsou.

6. Jazykový popis

Tato učebnice používá převážně tradiční jazykový popis, žena přebaluje dítě, maminka napomíná dítě, aby se „chovalo kulturně“, muž vykonává povolání vědce, najdeme ale také chlapce, který si maluje a vílu, která zachránila chlapce. Nešetkáváme se zde s označením dívek jako žákyň, žen jako učitelek, většinou jsou dívky zahrnovány do generického maskulina nebo je používána druhá osoba čísla množného. Vyskytují se zde tyto tvary, přičemž jsou míněna obě pohlaví: respekt vůči sportovcům z jiných národů, žáci se naučili správně vyjadřovat, biologové zkoumají kulturu bakterií. Dalším příkladem je opět generické maskulinum, ale v zápětí se mluví o ženě, i když žádný ženský rod se zde neobjevil: Vzpomeňte si třeba na řadu českých zpěváků populární hudby. Jen výjimečně mezi nimi najdete člověka, který od počátku studoval zpěv jako své „řemeslo“ (Lucie Bílá byla například švadlenou, Karel Gott elektrikářem). Když je řečeno řada zpěváků, nemyslím si, že každého hned napadne také zpěvačka.

4.2.2 Analýza učebnice č. 2

Druhá učebnice, kterou budu analyzovat je *Občanská výchova pro šestý ročník základní školy*, jejím autorem je Milan Valenta. Toto aktualizované vydání z roku 2007 má 112 stran a bylo vydáno nakladatelstvím ABRA. Kniha je rozdělena do 4 kapitol (Rok v jeho proměnách a slavnostech, Domov a Rodina, Naše Vlast a Obec, region, země) a 24 témat. Hned na úvodu se žáci a žákyně šestého ročníku dozví, že je celou učebnicí bude provázet Roman Válek, který je ve stejném věku.

1. Výběr učiva

Učivo je žákům a žákyním podáváno plasticky ve více vrstvách. Kniha je psaná formou vyprávění, celou knihou provádí žáky a žákyně Roman Válek zvaný Valda. Příběhy, které Roman vypráví, jsou didakticky zpracované a vzájemně se prolínají. Tato forma zpracování učebnice by měla být žákům a žákyním bližší a také vhodnější na zapamatování. Navazování jednotlivých témat pomáhá žákyním a žákům propojovat učivo a nacházet souvislosti, ke kterým by nemuseli v didaktickém textu bez příběhu vůbec dojít, protože by pro ně mohlo být těžší některé jevy a situace spojit dohromady. Tím, že se dívky a chlapci učí z učebnice psané formou vyprávění, vyplývají souvislosti mezi jednotlivými tématy na povrch a hlavně jsou pro ně mnohem lépe zapamatovatelné. V učivu o čase je vyprávěn příběh z vyučování, kdy učitel položil hádanku, jejím řešením bylo nové učivo pro danou hodinu, hádanku uhádl třídní Edison (jak mu říkají ve třídě) Honza Michalík. Pan učitel mimo jiné dodal, že by v šestém ročníku těžko hledal žáka, který neumí přečíst čas z hodinek a vysvětlit datum napsané na tabuli. Na další straně je zmíněna také žákyně Ilona Kopecká, která mluví za celou skupinu (učitel rozdělil třídu na skupiny), po přečtení se Ilony učitel zeptal, zda je to všechno, na což Ilona kývla, usadil ji a řekl, že si k tomuto poví trochu více. Všechna dílčí témata jsou představována Romanem, tedy chlapcem, proč tedy například v této části učiva o čase se na jedné stránce několikrát objevuje pouze rod mužský? Vyučovat mohla paní učitelka, hádanku mohla pochopit třeba Eliška Malá a v šestém ročníku by se jistě také těžko našla žákyně, která neumí poznat čas na hodinkách a datum na tabuli. Za pozitivní lze považovat to, že se na další stránce objevil také ženský rod, ale bohužel v ne zcela pozitivní roli, kdy Ilonina odpověď nebyla označena za špatnou, ale ani nebyla pochválena. V dalších částech učebnice se také objevuje Romanova sestřenice Katka, společně spolu zažívají různé situace, kdy Katka Romanovi často sděluje svoje znalosti a stále se kočkují. Roman také o Katce prohlásí, že zná o přírodě mnohem více věcí, než on sám, k tomu dodá, že je to z toho

důvodu, že se Katka chce stát přírodovědcem, Katka také nezapomněla dodat, ať se s ní nehádá, že ona musí mít pravdu, protože je o rok starší a navíc holka a ty jsou podle nějaké knížky vyspělejší, než kluci. Najdeme tu náznaky vyvažování genderově stereotypních rolí, když Katka chce být vědkyní v přírodovědném oboru, ale je tu pojmenována jako přírodo-vědec. Na druhou stranu se tu Katka označuje za tu chytřejší, což nás zase vrací ke stereotypům, kdy dívky jsou ty hodnější a chytřejší, než chlapci. Kromě vypravěče Romana se zde setkáváme s dalšími chlapeckými postavami S Hugem Popletou a se spolusedícím Romana Šominem, který je tu popisován jako velký jedlík. Zatímco jednou byla roční období znázorněna obrázky pouze chlapců, podruhé zase s převahou dívek. Při vyjmenovávání členek a členů rodiny jsou vždy vyrovnaně zmíněna obě pohlaví. V části, kde jsou žáci a žákyně seznamováni s historií našeho národa, vidíme snahu o nezanedbávání zobrazování historických postav obou pohlaví.

2. Zobrazování žen a mužů v učivu

V této učebnici nacházíme prolínání tradičního zobrazování žen a mužů s alternativními styly zobrazování životů mužů a žen, které se tu objevují v menším poměru, než ty tradiční. Jedním z příkladů stereotypního zobrazování žen a mužů je tento: maminka nosila dědečkovi do nemocnice buchty a táta slivovici. Myslím, že je reálné i to, že láhev alkoholu může donést maminka a tatínek se může pokusit o nějaký koláč. Roman má sestru a její spolužačka Jiřina je těhotná, proto se musela vdát a má velké problémy, nemá dodělanou školu, čeká ji maturita a do toho se musí starat o dítě. To se do této situace dostala Jiřina sama, dítě nemá otce, který by se s mámou Jiřinou podělil o povinnosti? Dalšími stereotypními příklady jsou tyto, kdy jsou tyto situace spojovány s jedním nebo druhým pohlavím: táta po příchodu z práce kutí v dílně na dvoře, máma nakupuje a chystá večeři, táta v sobotu na stadionu trénuje fotbal, maminka čte módní časopisy nebo šije šaty, sousedka si přišla půjčit mouku na lívance. Už z toho, že knihou provází jen jedna osoba, kterou je chlapec, je možné očekávat převahu chlapeckých a mužských postav a aktivit. Žáci a žákyně se často setkávají s jeho kamarády, se kterými založil klub zálesáků s názvem Modrý šíp, kam patří Šomin, Ježour a Honza (Edison) a s dalšími chlapci, kteří s nimi táboří, s Hobanem, který je učí slaňovat skálu a o zálesáctví jim vypráví táta. Některá alternativní zobrazování v učebnici: sestra jde na hudební zkoušku, kde hraje na varhany, Roman vyluxoval koberce, vymyl a odnesl odpadkový koš, pověst o dívčí válce, kde jsou ženy bojovnicemi.

3. Doprovodné ilustrace využívající mužů a žen

V této učebnici se nachází spousta krásných barevně kreslených ilustrací, některé jsou také černobílé. V této učebnici najdeme spoustu ilustrací různých předmětů, jevů, nápisů, postupů, zvířat, budov, chlapců, mužů, ale také žen a dívek. Musím uvést, že ač se zde objevují dívky a ženy v hojném počtu, stále tu převažují ilustrace s chlapci a muži. Například v každé kapitole se několikrát objevuje detektivní úkol, který je vždy doprovázen obrázkem detektiva s dýmku v ústech, lupou v ruce a za ním jdoucím jezevčíkem. V tématu manželství a rodičovství jsou na obrázcích znázorňovány obě pohlaví: snoubenka, snoubenec, nevěsta se vdává, ženich se žení, manžel, manželka, svědek, svědkyně. Na dalších obrázcích vztahujících se k tomu tématu je znázorněno 6 mužů různých funkcí a povolání, z nich mají žáci a žákyně vybrat všechny ty, kteří mohou oddávat, je zde farář, kapitán armády, přednosta železniční stanice, starosta města nebo člen obecního zastupitelstva, primář porodnice, ředitel sňatkové kanceláře. Mezi těmito muži se skrývají jen někteří, kteří mohou oddávat, ale znamená to snad, že žena nemůže vykonávat funkci nebo profesi, která by ji umožňovala oddávat snoubence? V učebnici najdeme také ilustrace lidových rčení, která jsou pojaty tradičně, ženy a muži jsou spojovány s tradičními rolmi: Dobrá hospodyňka pro píru i přes plot skočí, kde je znázorněna žena starající se o domácnost. Kdo šetří, má za tři, kde je opět znázorněna, která v ruce drží tři bankovky a naproti ní stojí tři muži, kterým ukazuje, jak to vypadá, když se šetří. Dal by si pro korunu koleno vrtat, kdy jeden muž vrtá koleno druhému, ukazuje tak jak je muž lakomý. U jednoho z úkolů mají žáci a žákyně sestavit svůj žebříček hodnot, které jsou různě ilustrovány na devíti obrázcích, bohužel se ani na jedné z nich neobjevuje žena, například na hodnotě označené jako vlivné známosti je nakreslen muž v cylindru a u přátelství dva chlapci, jakoby snad nemohly být vlivné i ženy a přátelit se i dívky. Roman se na obrázcích objevuje po boku babičky, sestřenice a spolužaček. V části zabývající se historií vidíme snahu zobrazovat i kresby žen, Svatou Ludmilu, Svatou Anežku českou a také pověst o dívčí válce, které je věnována celá stránka a jsou zde znázorněny v netradiční roli bojovnic s meči, které nemají strach a bojují proti mužům, ovšem na posledním kresbě tohoto obrázkového příběhu je jedna z bojovnic zpět u kotlíku, kde vaří pro svého muže, který tu sedí a čte si noviny, což znamená opětovné sáhnutí po tradičních rolích v partnerském životě.

4. Příklady pro výklad a procvičování učiva

Výklad učiva je doprovázen mnoha příklady, většina z nich pochází ze života, jsou to životní zkušenosti Romana, který žáky a žákyně provází celou učebnicí a proto každé téma doplní o to, jak to chodí u nich v rodině, ve škole, v zálesáckém klubu. Jak jsem se již zmiňovala díky tomu, že knihu vypráví chlapec, jsou zde příklady z jeho života, ve kterém spoustu času tráví se svými kamarády, kteří se často objevují v jeho vyprávění. Samozřejmě v jeho životě nejsou jen kamarádi, ale také rodiče, sestra, babička, teta, strýc, sestřenice a také spolužačky. Tito všichni se společně s dalšími objevují v jeho vyprávění. V každé kapitole se objevují k procvičování v různém množství otázky a úkoly, detektivní úkoly a zpravodajství z Popletova a soutěžní hry na konci kapitol. Všemi uvedenými způsoby si žáci a žákyně procvičují probrané učivo. V kapitole o domově a rodině je uvedena jako příklad Romanova rodina, jak funguje hospodaření domácnosti této rodiny. Roman luxuje a vynáší odpadky, jeho sestra umývá nádobí, utírá prach a chystá snídani a večere, tatínek spravuje rozbité věci a máma má nejvíce práce v domácnosti, vaří, nakupuje, pere, žehlí, táta jí říká ředitel domácnosti a expert na rodinný rozpočet, přitom všem je maminka navíc veselá a hodná. Role v této rodině jsou rozděleny, každý má na starost jiné úkoly, ty jsou ale rozděleny tradičně. Máma má nejvíce úkolů, které všechny stihá a zbytek rodiny na to spoléhá, jistě by bylo možné některý z maminčiných úkolů přesunout na jiné osoby v domácnosti. Neustále je v naší společnosti řešena otázka platů obou pohlaví, kdy muži vydělávají více. Tato skutečnost je také podpořena v této učebnici v rozpisu příjmů a výdajů dané rodiny, kde maminčin plat je o třetinu nižší než tatínkův.

5. Oslovování žáků a žákyně

Na začátku učebnice se setkáváme s kratičkým textem, kde se Roman představuje a vysvětluje, na co se žákyně a žáci mohou těšit, přitom celou třídu osloví slovy: Ahoj spolužáci! Tak stojíme před situací, kdy by si dívky měly zvykat na oslovení v mužském rodě a to že se netýká pouze chlapců ale také jich, tedy generické maskulinum. Je snad tak zdlouhavé použít o slovo navíc a oslovit i dívky? Takové oslovování může v dívkách, aniž by si to uvědomovaly, že ženy lze muži zastoupit. Dívky jako takové všeobecně tu oslovovány nejsou, v textu je občas osloveno několik žen (maminka, sestra, babička, sousedka, teta aj.), ale v úkolech které mají řešit jak žáci, tak žákyně nejde vidět oslovení v ženském rodě. Při vyzvání k činnostem bývá používáno vykání, tedy druhá osoba množného čísla nebo tykání, druhá osoba čísla jednotného. Na jedné z ilustrací zachycující

situace při představování se představuje muž a říká: Vážené dámy a vážení pánové, dovoluji, abych se představil. To je korektní příklad toho, kdy je myšleno na obě pohlaví.

6. Jazykový popis

Jazykový popis této učebnice má blíže k tomu tradičnímu. Objevuje se tu více postav mužského pohlaví. Generické maskulinum je zde několikrát využito, při oslovení na začátku učebnice, ve hrách, kdy je rozpis napsán pro dva hráče nebo pozemšťany, učitelé a kamarádi, u všech těchto příkladů jsou myšleny i dívky, i když to tak na první pohled nevypadá. Ženy a dívky jsou spojovány s typicky ženskými pracemi a muži a chlapci zase s dílnou a opravováním, i když najdeme tu i světlé výjimky, kdy dívka hraje na varhany a chlapec uklízí, je tu také správně uvedeno, že dívky se vdávají a kluci žení. Žáci a žákyně jsou oslovováni tykáním nebo vykáním.

4.2.3 Analýza učebnice č. 3

Třetí analyzovanou učebnicí je *Občanská výchova pro šestý ročník základní školy a víceletá gymnázia*. Kniha je napsána kolektivem dvanácti autorů a autorek, má 135 stran a je vydána nakladatelstvím Olomouc. Je rozdělena do šesti kapitol (Proměny roku a jeho slavnosti od podzimu do léta, Naše škola, Rodina, Domov, Naše vlast a Obec, region, země. Autoři a autorky k žákům a žákyním skrze učebnici promlouvají, není to pouze čistý didaktický text.

1. Výběr učiva

Tato učebnice rozhodně obsahuje mnoho vrstev, ve kterých žáci a žákyně mohou poznávat svět kolem sebe, tento obraz je předkládán komplexně. Autorky a autoři textu jej vytvářeli a zpracovávali jako didaktický, ale také zábavný a přístupný pro dívky a chlapce šestých tříd, kdy je to pro ně doba přechodu z prvního na druhý stupeň, kde jsou na jeho začátku a zvykají si na mnoho nového, co se k tomuto přechodu vztahuje. I proto je tu učivo prezentováno v jasných souvislostech. V dílčích tématech jsou zobrazovány různé oblasti jak s dívkami a ženami, tak s muži a s chlapci, je zde možnost vidět tradičnější pojetí této učebnice, kdy muži a chlapci jsou zde celkově o něco více vidět, ale nelze říci, že by zde ženy a dívky nefigurovali. Například v historickém kontextu jsou zahrnuty jak ženské tak mužské postavy, V kapitole, kde se žáci a žákyně učí o proměnách roku, jsou postupně zařazeny úryvky z kalendáře, za sebou jdoucí měsíce, které jsou zde řazeny za sebou, prvním měsícem je zde

září, což je měsíc, kterým začíná i školní rok. V každém měsíci jsou u několika konkrétních dat přiřazeny lidové pranostiky, narození a svátky významných postav našeho národa nebo významné dny pro tuto zemi. V těchto zápiscích v kalendáři se objevují mužské i ženské postavy, které tu jsou žákům a žákyním připomínány: Sv. Ludmila deštěm omyla, Sv. Voršila a Kordula větry pohnula, Sv. František zahání lidi do chýšek, Na sv. Kateřinu schováme se pod peřinu, Lucie noci upije, Na Tři krále o skok dále, Nar. J. A. Komenského, upálení Mistra Jana Husa. Za pozitivní lze považovat, že jako příklad o rozhodování o nějaké věci, je zde uveden příklad dvou názorů osob různého pohlaví, což lze považovat za rovnou příležitost: Petr by rád do Prahy a Lucka do Znojma. V učebnici je pro žáky a žákyně nachystáno spoustu úryvků z různých literárních děl, po přečtení mají žákyně a žáci plnit všelijaké úkoly, otázky vyplývající z textu, srovnání situace z úryvku se současnou situací, jak se stavíte k dané problematice a další.

2. Zobrazování žen a mužů v učivu

Spojení žen a mužů s životními styly v této učebnici občanské výchovy lze považovat za převážně tradiční. Za alternativní zobrazování lze považovat například ilustraci, kde tatínek čte dítěti nebo staršího bratra, který se stará o batole, tyto dvě situace s péčí o dítě jsou tradičně spojovány s ženami a dívkami. Při zadávání úkolů je zde povětšinou s učitelskou profesí spojován muž a žáky a žákyně jsou zastoupeny svým spolužákem: s pomocí učitele vyberte, zvolte si pokladníka. Velmi tradičně je pojata pasáž vztahující se k jaru, kde je uvedeno několik řádků o tom, jak začíná jaro (pod sněhem začínají vykukovat první jarní květy, po sněhu ani památky, mezi trsy loňské trávy se objevují nové zelené lístky). V dalším odstavci se nachází nepřehlédnutelné slovní spojení, které zní asi takto: Jestli se „pánům klukům“ zdá úvod příliš pohádkový, básnický a mimo jejich svět, tak i oni už schovali brusle, přestali nosit čepice atd. Dalo by se proto očekávat, že v další části textu se žákyně a žáci dočtou, jakým způsobem se k této situaci postaví dívky, jaký mají názor na úvod jara s kapkou poezie, co podnikly ony, když už končí zima a začíná jaro, ale to je špatné očekávání. Hlavní a jedinou roli tady hrají „páni kluci“, názor na slova o jaru ani příprava dívek na jaro je přehlédnuta. Jeden z větších nadpisů v učebnici zní: „Být tak ředitelem...“ aneb pohled od tabule. Tedy v hlavní roli je zachycen muž, navíc ve vedoucí pozici, se kterými bývají mnohonásobně častěji spojováni muži. V úryvku, který se skrývá pod tímto nadpisem, donesl do třídy žakovské knížky, které rozdal a byl našťvaný, že jim do nich paní učitelka napsala tolik poznámek. Jmenovitě jsou zde zmíněni čtyři chlapi, tři z nich měli

v žakovské knížce napsanou poznámku a o tom čtvrtém je tu psáno jen to dobré, že je nejlepší, nepotřebuje se v ničem zlepšovat a je mazánek paní učitelky. Úryvek ukazuje tradiční rozdělení rolí, ve vedoucí pozici muž, paní učitelka, která napsala poznámky, tři chlapeci uličníci, kteří si zasloužili poznámku, poslední zmiňovaný, nejlepší žák je také chlapec, ale tady lze vidět odklon od tradičních rolí, těmi nejlepšími ze třídy jsou většinou dívky, které pečlivě plní úkoly, připravují se na výuku a pomáhají vyučujícím. Odklon od tradičního rozdělení ženských a mužských rolí lze v učebnici vidět ve zmínce o svaté Zdislavě z Lamberka, která mimo to, že byla pečující matkou svých čtyř dětí, dokázala založit dva kláštery, vybudovat špitál a útulek a stala se vzorem pro ženy a matky. Nakonec otázka: Napadne žáky a žákyně přiřazovat také ženská jména do tabulky, do které mají zařazovat významné osobnosti, na které si vzpomenou a ve které je předepsáno: knížata, králové, prezidenti, ministři, svatí, kněží, vojáci, vojevůdci, vědci, vynálezci, umělci a sportovci?

3. Doprovodné ilustrace využívající žen a mužů

Tato učebnice není barevně zpracovaná, všechny stránky učebnice jsou tisknuté černobíle. Co se týká ilustrací, nachází se jich tu celá řada, jak kreslené tak také fotografie mnoha osob, budov, památek, zvířat krajinek, situací a plánek. U tématu školy a vzdělávání jsou čtyři obrázky s profesemi, kde vidíme jen mužské vzory a muže v typických mužských povoláních: počítačový technik, chirurg, geodet, řidič nákladního auta. Na obrázcích osob podílejících se na chodu školy jsou zobrazeni tři muži a jejich tradiční mužské funkce: ředitel, školník, učitel tělocviku a dále sedm žen s tradičně spojovaných s těmito funkcemi: uklízečka, sekretářka, zástupkyně ředitele, kuchařka a několik učitelek. Na šesti ilustracích vztahujících se ke škole, ale ne k učení, je zobrazeno devět postav, ale z toho pouze dvě dívky, první je na výletě se dvěma chlapci a druhá zpívá po boku chlapce. Dívka samostatně vykonávající nějakou činnost či funkci se zde nenachází, ale chlapec je zde samostatně znázorněn několikrát, při pohybových aktivitách, na výstavě a král v divadle. Není snad v silách dívek skákat v pytli, v tělocviku přes kozu nebo hrát divadlo? Na ilustracích znázorňující instituce, kterými dítě prochází od mateřské školy, až po školu vysokou tu lze vidět maminku, jak doprovází syna do mateřské školy, chlapce při praktickém vyučování na odborném učilišti a na konci u obrázku vysoké školy mladíka s diplomem v promočním hábitu. Na této ilustraci je jediným náznakem toho, že i dívky absolvují různé typy škol panenka u mateřské školy a vedle ní pak stavebnice pro chlapce, ale samozřejmě se nevylučuje to, že s panenkami si hrají i chlapci a se stavebnicemi i dívky. V kapitole o rodině se nachází tři různé ilustrace

znázorňující tři různé rodiny, ovšem ve všech lze najít stereotypní zobrazení členek a členů daných rodin. Na prvním obrázku je zachycena rodina při práci na zahradě, matka s dcerou mají na starost ty lehčí práce, jako je hrabání, sázení a otec se synem obstarávají ty těžší práce, rytí a odvoz hlíny na kolečkách. Na dalším obrázku rodiny pije žena čaj a muž čte noviny. A poslední obrázku muž sedí u televize a žena stojí u plotny. Ovšem lze v této učebnici najít ilustrace vyrovnávající tradiční role mužů a žen: tatínek čte dítěti před spaním, chlapec se stará o batole.

4. Příklady pro výklad a procvičování učiva

Příkladů doplňující výklad a k procvičování lze v učebnici najít spoustu. Figuruje zde obě pohlaví, lze říci, že zde převažuje tradiční umístění žen a mužů v lidském životě. V historických tématech jsou uváděny za příklad nejen historické postavy mužů, ale také žen. V jednom z úkolů si mají žáci představit, že jsou ředitel školy a připravit školní řád, aby se v něm cítili dobře žáci i učitelé, zde jsou viděny pouze mužské role, žádná možná ředitelka a ve škole zřejmě nejsou ani učitelky ani žáci, a pokud jsou tak se musí ztotožňovat a zvykat si na mužský rod, pod kterým se skrývají i ony. Důležitou oblastí lidského života je také historie, v této učebnici vidíme zařazení také ženských historických postav, což může být považováno za pozitivní vzhledem k jejich počtu a postavení v historii. V knize se objevuje i záležitost linky bezpečí, což je celostátní linka pro děti a mládež. Telefon zde obsluhují dobrovolníci s odborným týmem, do něhož patří pediatři, pedopsychoiatri, psychologové, sociální pracovníci. Je snad možné říci, že celou linku bezpečí mají na starost pouze muži a neobjevuje se zde ani jedna psycholožka, sociální pracovnice a další? Proč zde mají žáci a žákyně výčet profesí pouze v mužském rodě?

5. Oslovování žáků a žákyní

Na úplném začátku učebnice jsou žáci a žákyně osloveni jako chlapci a děvčata, což značí dobrý začátek, myslí se tu nejen na chlapce, ale také na dívky, ale to je bohužel první a poslední oslovení tohoto typu. V úvodu sice kolektiv autorů a autorek oslovil dívky i chlapce, ale pod tento text se podepsali jako vaši autoři, přitom hned pod tímto úvodem, si lze přečíst že na knize se podílelo deset autorek a dva autoři. Při vyzývání dívek a chlapců k různým úkolům nebývá použito konkrétní oslovení, spíše se zde vyskytuje oslovování v druhé osobě čísla množného, tedy vykání (vysvětlete rčení, rozhodněte, vyberte z možností, vyrobte si každý a další).

6. Jazykový popis

V této učebnici se vyskytuje generické maskulinum, například v úkolu, kdy mají žákyně a žáci doplnit významné osobnosti do tabulky, na které si vzpomenu a jsou zde uvedeny příklady jako vědci, sportovci, vynálezci a další příklady taktéž v mužském rodě nebo když mají zadání: se sousedem nebo kamarádem v lavici něco vytvořte nebo když je napsáno: úkol pro matematiky, zde všude je s největší pravděpodobností počítáno také s dívkami, i když ženský rod zde nelze vidět. Jiné úkoly zní: prohlédněte si rodokmeny svých spolužáků, vyjádři pantomimou chování členů domácnosti, zde jsou jistě také myšleny rodokmeny spolužaček a chování členek domácnosti. Text učebnice není zpracován čistě didakticky, autoři a autorky mluví k celé třídě, předpokládají myšlenkové pochody žáků a žákyň, předpokládají, co je při tom či onom může napadnout a to zpracovávají do textu učebnice, který takto dělají přístupnější a bližší pro dívky a chlapce (jistě víte, jak už znáte, prázdninové měsíce budou nejspíš plné slunce - podávají konkrétní představu), připomínají jim věci, které dobře znají a pomáhají jim, aby si uvědomovali souvislosti.

4.2.4 Analýza učebnice č. 4

Čtvrtou učebnicí v pořadí je *Občanská výchova s blokem Rodinná výchova pro 6. ročník základní školy a primu víceletého gymnázia*. Učebnice obsahuje učivo občanské výchovy v 9 kapitolách (Člověk v rytmu času, Rodinný život, Život ve škole, Domov je tam, kde, Má vlast, Z historie, Miniúvod do lidských práv, První pomoc a Kalendář), ale také se zde nachází blok rodinné výchovy, který zahrnuje 6 kapitol (Život v rodině a mimo ni, Rozvoj osobnosti, Osobní bezpečí, Péče o zdraví, režim dne, Zdravá výživa, Zneužívání návykových látek). Učebnice byla vydána v roce 2003 nakladatelstvím FRAUS a má 136 stran a byla vytvořena třemi autorkami Dagmar Janoškovou, Monikou Ondráčkovou a Annou Čechilovou. Celou učebnici doprovázejí symboly, které usnadňují orientaci v textu.

1. Výběr učiva

Učebnice nabízí pohled na daná témata ve více vrstvách a dává tak žákyním a žákům souhrnný pohled na danou věc. Nové poznatky je učí znát v souvislostech. Učivo je žákům a žákyním představováno se snahou o vyrovnání mužských a ženských modelů, i přesto lze nalézt i nekorektní části ve struktuře textu. Například v kapitole zabývající se historií je vyrovnáván počet mužských i ženských příkladů pro přibližování daného učiva dívkám a chlapcům. Ale i přes snahu o vyrovnávání počtu ženských a mužských příkladů dokládající

minulost našeho národa, je tu více těch mužských, ale ženy tu rozhodně vidět jsou, ať už v ženských šatech datujících se do různých historických období či vládkyně Marie Terezie. Stejně tak je tomu u významných osobností, kde je zde ze dvanácti osob deset mužů a dvě ženy. U známých osobností sportu je zde sedm sportovců a jedna sportovkyně. Celkově učivo spíše neupřednostňuje některé z pohlaví. Dílčí témata jsou představována adekvátně, ve všech jsou zohledněna obě pohlaví, i když v různém množství. V bloku z rodinné výchovy lze v úvodu vidět vyrovnaný poměr dívek a chlapců. Mluví se zde o dvou dívkách (Tereza, Kateřina) a dvou chlapcích (Honza, Jakub) a dále je tento úvod zaměřen na člověka, z pohledu pohlaví je neutrální.

2. Zobrazování žen a mužů v učivu

Zobrazování žen a mužů není zcela jednostranné, najdou se zde příklady tradičního zobrazování, ale také ukázky alternativního zobrazování obou pohlaví, a to například když žena je zachycena při opravování něčeho rozbitého a muže při péči o domácnost. Je pravda, že je v učebnici zobrazena převaha mužských vzorů, těmi jsou prezidenti, sportovci, historické postavy a další, ale vyjma prezidentů mají ženy své zástupkyně. Kniha popisuje pro obě pohlaví rovnocenně tu skutečnost, jak se dříve říkalo lidem, kteří neuzavřeli manželství, tedy o ženách se mluvilo jako o starých pannách a o mužích, jako o starých mládencích. Přičemž přece jen muži z tohoto označení vychází lépe, protože jsou označeni jako staří, ale v zápětí jako mládenci, v této souvislosti je zde také popisována ta skutečnost, že ženy, které se staly svobodnými matkami, byly velmi odsuzované. Ale proč tomu tak bylo, proč je žákům a žákyním předkládán obraz toho, že ženy byly špatné? Z toho mohou dívky a chlapci nabýt dojmu, že snad ženy nesly veškerou zodpovědnost, že dítě bylo a možná i je starostí pouze matek.

3. Doprovodné ilustrace využívající žen a mužů

Tato učebnici občanské výchovy je plná krásných barevných fotografií, černobílých i barevných kreseb, spoustou obrázků, které žákům a žákyním ilustrují nejrůznější předměty, situace, jevy, osoby a mnoho dalšího. Na ilustracích se při různých situacích objevují muži i ženy (při cyklistice, mytí nádobí, nakupování). Některé ilustrace jsou velmi stereotypní a nekorektní vůči ženám, při čemž je žákům a žákyním již od dětství předkládána zavádějící realita, která je může učít tomu, že určité činnosti, funkce či povolání jsou spojovány výhradně s jedním pohlavím. Na příklad na sérii fotografií jsou znázorněny čtyři profese

stereotypně spojované s muži a právě ti zde jsou také zobrazení, jsou jimi výpravčí, řidič kamionu, soudce a chirurg, ženu zde nenajdeme ani jednu. Dívky a chlapci mohou v učebnici vidět obrázky s ukázkami krojů z různých oblastí České republiky, na kterých jsou ženy i muži, zobrazení ve slavnostních a pro danou oblast typických oděvech, což lze považovat za pozitivní, protože žáci a žákyně uvidí nejen krásné šaty žen, ale mohou si prohlédnout i to, jaké prvky náleží v daných oděvech pro muže. V kapitole Má vlast se žákyně a žáci dostanou k tématu řeči, k jazyku, díky kterému se lidé dorozumívají. Právě zde se pak nachází fotografie šesti lidí různých národností, u kterých je bublina uvádějící jejich jméno v různých jazycích. Zde vidíme opět převahu mužského vzoru, protože ze šesti osob je tu pouze jedna žena. Snad na každé stránce se objevuje nějaký úkol, otázka nebo podnět k diskuzi ve třídě, jednou z otázek se autorky ptají žáků a žákyň, jestli znají jméno starosty jejich obce. Již v otázce není ani náznak toho, že by tuto funkci v některé obci mohla vykonávat i žena, tedy starostka, tento fakt je ještě více podpořen kresbou muže v obleku pod fotografií. Napadne žákyně a žáky se ještě vůbec zeptat, co mají psát, když mají starostku nebo si pod pojmem starosta vybaví automaticky to, že pod tímto označením se může skrývat také žena? Na fotografiích patřících k životu a dění ve škole při výuce nebo mimo ni na různých akcích pořádaných školou, jako jsou lyžařské kurzy a školní výlety, ale také kroužky ve volném čase dětí i fotografie se členy mají spíše korektně vyvážený charakter. Spatřit zde lze dívky i chlapce, jak skáčou přes švihadlo, lyžují, tančí a další chlapec maluje, dívka hraje na flétnu, co se týká učitelů, jsou zde zastoupeni učitelem chemie a učitelkou českého jazyka. Na fotografiích v úvodní části bloku rodinné výchovy je zobrazen stejný počet dívek a chlapců a na dalších stránkách jde vidět nestereotypní zobrazování žen a mužů. Na fotografiích lze pozorovat bourání tradičního zobrazování žen stojících u plotny a přitom se starajících o děti, protože právě v této roli se zde objevuje muž. Ani žena zde není v tradiční roli, drží totiž v ruce šroubovák a opravuje domácí spotřebič.

4. Příklady pro výklad a procvičování učiva

Příkladů pro výklad a k procvičování učiva je v této učebnici dostatečný počet a pojímají široké spektrum informací z různých oblastí lidského života. Tradiční motivy na role mužů a žen jsou bourány tím, že žákyně a žáci mají sehrát následující scénky: bratr má hlídat malou sestřičku, matka na služební cestě a otec vaří dětem oběd, syn myje nádobí, dcera jde tátovi pro pivo, tyto scénky ukážou žákům a žákyním netradiční pohled na role dívek, žen, chlapců a mužů v rodině, což lze považovat za pozitivní. Ovšem hned vedle této části textu se nachází

jiná, kde se opět navracíme k tradičnímu rozdělení rolí mužů a žen, protože je žákům a žákyním prezentována ta skutečnost, že člověk se v životě ocitá v různých rolích a mnoho z nich vyplývá z rodinných potřeb. Je zde také přiblíženo to, že tradiční rodina má roli otce spojenou se zajištěním finanční stránky rodiny a roli matky spojenou hlavně s mateřstvím a starostí o rodinu. S rodinou jsou spojeny také příbuzenské vztahy, vztahy jsou zde popsány a neměl by být pro žáky a žákyně problém určit, kdo je synovec, tchýně, sestřenice, zeť a další, jsou zde vyjmenovány všechny role žen i mužů, které mohou v rodině mít. K příbuzenským vztahům patří rodokmen, který je v této učebnici přehledně zpracován, jako příklad je zde uveden rodokmen panovnické rodiny z naší historie. Na rodokmenu jsou portréty osobností obou pohlaví, ovšem jako procvičování pro žákyně a žáky je zadán úkol, aby sestavili své rodokmeny a pojmenovali vztahy mezi jednotlivými členy, tedy pod pojmem člen jsou zahrnuti i členky dané rodiny, ale jako vzor je tu uváděn pouze mužský rod. Proč je zde použito generické maskulinum a dívky a chlapci si tak musí domýšlet, že pod tímto označením jsou zahrnuti také ženy? Ti, co budou číst tuto učebnici, se zde také dozví, že ne každý se může stát populární zpěvačkou nebo špičkovým fotbalistou, na čemž vidíme škatulkování na dívky zpěvačky a chlapce fotbalisty. O ženách se zde píše jako o zdravotní sestře nebo dobrovolné sestře, ovšem o muži jako o lékaři, je tedy popisován hierarchicky výše. V kapitole o kalendáři jsou popisována různá pořekadla, která se vztahují ke křestním jménům v kalendáři, tato jména jsou kombinací křestních jmen mužských i ženských. V bloku rodinné výchovy se mají žákyně a žáci bavit mimo jiné o přátelství, zde mají za úkol doplnit vlastnosti nejlepšího kamaráda, diskutovat a uvést, zda souhlasí s uvedenými tvrzeními a proč. Tato tvrzení jsou uspořádána do tvaru sluníčka a uprostřed je nápis můj nejlepší kamarád, odtud vychází slovní spojení o tomto kamarádovi. Proč by ale dívky měly přemýšlet o nejlepším kamarádovi, když pro ně může být ta nejlepší dívka kamarádka a stejně to platí naopak, i chlapci nemusí mít nejlepšího kamaráda, ale kamarádku.

5. Oslovování žáků a žákyní

V úvodním seznámení dívek a chlapců šestého ročníku s občanskou výchovou neoslovují autorky chlapce ani dívky. Vítají osobně každého žáka a každou žákyni tykáním, konkrétně těmito slovy: „Ahoj, vítáme tě v 6. třídě!“ Při zadávání úkolů se v učebnici objevují slovesa, která s pomocí závorek obsahují koncovku ženského rodu (nazval(a), potřeboval(a), dozvěděl(a), upozornil(a), uměl(a)). Tuto formu je dobré brát jako pozitivní, je zde jasně vidět snahu o vyvážené vyjadřování směrem k dívkám i k chlapcům, i když je zde ještě jedna

překážka ke zcela korektnímu vyjadřování, žena je vždy na druhém místě. Při pokládání otázek nejsou žákyně a žáci osloveni konkrétně, nejčastěji je zde možno pozorovat oslovení druhou osobou jednotného čísla (Víš, co je občanství?, Zkus pomocí slovníku vysvětlit pojmy občan a občanský.) nebo úkoly bez oslovení (Jsou lidé na obrázcích stejné národnosti?). Další formou oslovování žáků a žákyň v této učebnici je druhá osoba množného čísla, kterou jsou oslovovány obě pohlaví (připravte, shromážděte, vyberte). V učebnici se neobjevuje oslovení dívek a chlapců ve třídě pomocí generického maskulina.

6. Jazykový popis

V učebnici jsou převážně neutrálně popisována obě pohlaví s pomocí slov člověk, lidé, děti. Generické maskulinum se zde vyskytuje v menší míře (s kamarády ve třídě, obyvatelé, spolužáci, kde jako občané žijeme). V učebnici lze vidět také snahu nechat v zastoupení obě pohlaví (vychovatel, vychovatelka). Učebnice je plná již zmíněných slovesných koncovek v ženském rodě (Co podobného jsi udělal právě ty?, Čemu dáváš sám(a) přednost?), které jsou uvedené vždy za slovesem v závorce, což je způsob, jak korektně vyjádřit přítomnost mužů i žen, i když ženy jsou odsunuté na druhé místo, závorčky jsou použity také u přídavných jmen (slavný(á)). I přes četné užívání závorek s koncovkou ženského rodu u sloves, je zde stále možné vidět užívání generického maskulina, například při zadávání podnětů k diskuzi (Své nápady prodiskutuj se spolužákem.), což může vést k takovému názoru, že část textu v učebnici je korektní, ale jiná nikoliv. V jednom z textů učebnice je možné opět vidět snahu o korektní zapojení obou pohlaví, když autorky mluví k žákům i žákyním právě s pomocí zapojení závorek s koncovkou slovesa v ženském rodě, zároveň ale ve stejném textu vystupují jen mužské postavy (rytíř, král, hrdina, zrádce). Dále pak zde jsou uvedeny osoby, díky kterým se lidé mohou vydat do minulosti (odborníci, archeologové historici), zde bylo opět použito generické maskulinum, což lze považovat za věčnou škodu tuto snahu o korektní vyjadřování hned v další větě ji popřít, do minulosti se lidé jistě mohou vydat i s odbornicemi archeoložkami a historičkami a tam potkat také královny, zrádkyně a další.

4.2.5 Analýza učebnice č. 5

V pořadí pátou analyzovanou učebnicí je *Výchova k občanství*, je doporučována pro šestý ročník základní školy a primy víceletého gymnázia. Tuto učebnici tvoří čtyři kapitoly (Život v čase, Život v rodině, Život mezi lidmi, Místo, kde žiji), jejichž autorkami jsou Jana Skácelová a Lenka Mrázová. Učebnice byla vydána nakladatelstvím NOVÁ ŠKOLA v roce 2008 v souladu s Rámcovým vzdělávacím programem pro základní vzdělávání. I v této

učebnici se nacházejí symboly pro lepší práci s učebnicí, každý z nich žáky a žákyně na něco upozorňuje, na různé druhy úkolů, skupinovou práci, zajímavosti, mezipředmětové vazby a další. Například symbol skupinové práce je miniatura dívčí a chlapecké postavy.

1. Výběr učiva

Učivo v této knize je rozpracováno opravdu komplexně a pohled na svět je žákům a žákyním předkládán plasticky, což dokládá i ten fakt, že učebnice je tvořena v souladu s RVP ZV, proto by učebnice měla být orientovaná na klíčové kompetence vycházející z hodnot, které jsou společností obecně přijímány. V občanské výchově jsou těmi ústředními kompetence občanské. Každá ze čtyř kapitol je dále členěna a obsahuje vždy několik témat. Témata pojímají široké spektrum informací z různých oblastí. Dílčí témata se věnují všem členům společnosti a to bez rozdílu. Učebnice se dále snaží do učiva integrovat poznatky z ostatních předmětů a vytvářet tak mezipředmětové vazby, které zde jsou vždy znázorněny s pomocí symbolu knihy, na které je zkratka předmětu. Učebnice nabízí také spoustu zajímavostí, díky kterým je učivo lépe zapamatovatelné. Na konci každého tématu se nachází zelená tabulka s výběrem nejdůležitějšího učiva, které by si žákyně a žáci měli pamatovat. Až na použití několika generických maskulin jsou tato shrnutí psána po genderové stránce korektně.

2. Zobrazování žen a mužů v učivu

Ženy i muži jsou zde spojovány s různými okruhy zájmů i vlastnostmi, žákyně a žáci jsou zde také vyzíváni k diskusi na různá témata, která zahrnují také postavení a role mužů a žen, například, jak vnímají platové podmínky mužů a žen, což je znak pozitivního přístupu k přemýšlení o obou pohlavích. V kapitole o čase, o kalendářním roce se lze dočíst o mnoha různých osobnostech a postavách, které doprovází jednotlivé dny roku. Jsou jimi sv. Václav, sv. Martin, Santa Claus, Ježíš Kristus, Tři králové (Kašpar, Melichar a Baltazar), Tomáš Garigue Masaryk nebo Cyril a Metoděj, což jsou konkrétní mužské postavy, role ženských postav je zde vidět jinak a v o něco menší míře, stejnou protiváhou v zobrazování žen u jednotlivých dnů v roce jsou dva zde zmíněné svátky konkrétních žen, svátek Markéty, kdy začínají žně a dále pak v srpnu křesťanská slavnost Nanebevzetí Pany Marie, jinak jsou ženy zobrazovány společně s muži. Obě pohlaví jsou zobrazována při vynášení Morany, při masopustním průvodu, ženy jsou spojovány s pálením čarodějnic a tradičně pak s pomlázkou, kdy chlapi dívkám vyplácí a dostanou za to i odměnu v podobě pentle a vajíčka, v netradiční roli jsou zde zobrazeny dívky, které chodí spolu s chlapci koledovat na tři krále. V kapitole

o rodině je zobrazeno mnoho žen, mužů a dětí v různých příbuzenských vztazích a při určitých činnostech, nachází se tu ženy věnující se dětem a stejně také muž, dále jsou zde zmiňována různá mateřská centra a také to, že do těchto zařízení chodí nejen matky, ale také otcové na rodičovské dovolené, na čemž je vidět odsouvání tradičních rolí mužů a žen. Žáci a žákyně se zde dozví, jak byly děti v minulosti vychovávány, jakým způsobem, autorky zde uvádí pojem spartanská výchova, a je tu popisován především život chlapců, které si vzal na výchovu stát, postupně je cvičil na vojáky a oženit se mohli až po ukončení služby. O dívkách je tu zmíněna pouze jedna věta, která uvádí jen to, že dívky byly vychovávány doma a musely soutěžit na atletických soutěžích. Tento obsah, který je mezipředmětově vázán do dějepisu ukazuje žákyním a žákům větší důležitost chlapců, které stát potřeboval a byli pro něj důležití, zatímco dívky kromě atletických soutěží čekaly na mladé muže, až přijdou z výcviku a budou se moci vzít. V učivu o manželství jsou rovnocenně zmiňována obě pohlaví (vstup do manželství je dobrovolným rozhodnutím muže a ženy, muž i žena mají v manželství stejná práva a povinnosti), jsou zde vidět obě pohlaví, což je pozitivní příklad pro dívky i chlapce. Dále jsou tu zmiňovány tradiční role mužů a žen v rodině. Ženy pečovaly o domácnost a děti, pro muže bylo důležité jejich zaměstnání a starali se o opravy domu či bytu. Ovšem tyto tradiční role jsou v této učebnici považovány za minulost a pro současnou dobu platí to, jak je zde uvedeno, že postavení ženy a muže je v manželství rovnoprávné, na rozdělení povinností a úkolů se vzájemně domlouvají. Stejně jako v předešlých analyzovaných učebnicích i v této se v kapitole o životě v obci, konkrétně v tématu o obecní správě, objevují pouze mužské postavy a funkce v mužském rodě (obecní samospráva je tvořena občany obce, obecní zastupitelstvo zase příslušným počtem zastupitelů, což jsou členové obecního zastupitelstva a až je obecní zastupitelstvo zvoleno občany, volí ze svých členů obecní radu, starostu a místostarostu obce, obecní rada má v čele starostu a ve statutárních městech se tato funkce nazývá primátor).

3. Doprovodné ilustrace využívající žen a mužů

Tato učebnice se může pyšnit opravdu velkým počtem nejrůznějších ilustrací, těmi jsou barevné i černobílé fotografie, kresby a různá schémata, na nichž se objevují ženy, muži, dívky, chlapci a dále potom různé jevy, předměty, situace. Na fotografiích i kresbách mezi učivem o čase, je zobrazeno několik mužů (Robinson, Gaius Julius Caesar, socha sv. Václava, sv. Martin a další), ženy se tu takto samostatně na ilustracích, jako symbol něčeho neobjevují, snad jen dívky společně s chlapci při pomlázce a tejně tak při vynášení Morany, masopustním

průvodu, či pálení čarodějnic. Na rodokmenu českých králů vidíme podobizny jak mužů, tak žen. Pod ním se ale nachází portréty pouze králů z rodu Habsburků a žáci a žákyně mají říct svůj názor na to, zda si jsou podobní. Zde je vidět mužský vzor a opomíjení toho ženského, což dokazuje jejich nedůležitost a naopak vyšší postavení mužů v historii. Na sadě obrázků lze vidět tři řešení konfliktu (únik, konfrontace, dohoda, na všech devíti obrázcích jsou zobrazeni dva stejní chlapečci, na jiné ilustraci je během sporu zachycena skupinka děvčat a na další jsou při hádce zachyceni chlapečci a dívky, všichni lidé by se měli navzájem tolerovat a být ochotni se v klidu a rozumně dohodnout. Muži i ženy jsou zde na ilustracích také v netradičních rolích, které nejsou s jedním či druhým pohlavím stereotypně spojovány, lze v této učebnici vidět muže, který se stará o dítě, to může značit rozdělení rolí mezi rodiči v domácnosti, ženu při vykonávání profese stereotypně spojenou s muži, jako soudkyni i dívky, jak hrají s chlapečci fotbal.

4. Příklady pro výklad a procvičování učiva

Tato učebnice využívá velký počet příkladů, z různých oblastí lidského života, v příkladech lze spatřit dívky i chlapečce, muže i ženy. Většina příkladů se vyznačuje genderově neutrálním významem. Na každé stránce lze vidět několik symbolů, jak již bylo zmíněno výše, pod těmito symboly, ty označují jaké příklady pro vysvětlení a k lepšímu pochopení učiva nebo pro jeho procvičení. Na konci kapitol se nachází opakování, kde se objevují různé otázky z učiva dané kapitoly. Žákyně a žáci zde procvičují již probranou látku z různého zaměření na společenský život. V učebnici se objevuje i několik lidových pranostik, které jsou spojovány s ženskými nebo mužskými křestními jmény: Na svatého Antonína broušení kos započíná. Déšť o svatém Vítu škodí ječmeni a žitu. Svatá Markéta hodila srp do žita. Svatá Anna chladna z rána. I v této učebnici se objevují u tématu rodina všechny typy vztahů, které mezi sebou mají členové a členky rodiny, jsou zde vyrovnaně role mužů i žen (strýc, švagrová, sestřenice, tchán). Pomocí vzorového rodokmene Terezy Novákové mají dívky a chlapečci ve třídě pojmenovávat vztahy mezi jednotlivými osobami v její rodině (bratranec, sestřenice). V této části učiva můžeme tedy vidět ženské i mužské postavy ve vyváženém počtu. Ačkoliv se v uvedení jednoho příkladu učiva mluví o vietnamské kultuře, vzápětí na to své předky uctívají Vietnamci. V prvním případě je použit jiný tvar, kterým se autorky vyhnuly generickému maskulinu i genderově korektnímu ale za to delšímu vyjádření s použitím tvaru v ženském i mužském rodě, v druhém případě už je využito generického maskulina, protože lze předpokládat, že pod výrazem Vietnamci si mají opět dívky a chlapečci

šestých tříd představit nejen Vietnamce, ale jistě také Vietnamky, protože samozřejmě i ony uctívají své předky. Velmi zajímavým úkolem na procvičování může být ten, kdy si žákyně a žáci mají připravit kartičky a na ně napsat vždy po dvou vlastnostech, které jsou stereotypně považovány za typicky ženské či mužské nebo společné pro obě pohlaví. Tyto kartičky pak celá třída rozdělí na tři části a následně má diskutovat o několika otázkách, jako je: Existují nějaké vlastnosti, které by vás překvapily na muži/ženě? Jako dalším tématem k diskuzi je zde otázka zaměstnání mužů a žen, zda je důležité pro žákyně a žáky, aby ženy a muži mohli nejen pracovat ve stejných zaměstnáních, ale také aby měli i stejné platové ohodnocení. Při této diskuzi si může udělat také vyučující občanské výchovy obrázek o tom, jak dívky a chlapci vnímají a jaký názor mají na rovné příležitosti mužů a žen, zda jsou ovlivněni a kým nebo čím při zaujímání názoru na tuto problematiku. Podle toho potom může vyučující změnit nebo nechat stejný styl výuky občanské výchovy v dané třídě, tak aby celá třída dostávala objektivní informace, je velmi důležité, aby se k nim ve škole dostávaly nezaujaté názory, aby si žákyně a žáci mohli vytvořit svoje vlastní.

5. Oslovování žáků a žákyní

Na začátku učebnice myslí autorky na žáky, žákyně, učitelky i učitele, jsou totiž osloveni nejen žáci a žákyně, ale také vyučující. Jako první mluví s oslovením Milé žákyně, milí žáci autorky k dívkám a chlapcům šestých tříd a seznamují je s učebnicí a s úkolem tohoto předmětu. Poté jsou osloveni vyučující, tedy Vážené kolegyně, vážení kolegové, pro ty se zde zmiňují o reformě školství, klíčových kompetencí a rovněž jim představují svoji knihu. Když autorky vyzívají žákyně a žáky k různým úlohám, oslovují je genderově neutrálně a všechny najednou s pomocí druhé osoby množného čísla (dovedete odpovědět na otázku J. R. R. Tolkiena? Co je podle vás čas? Diskutujte na toto téma.)

6. Jazykový popis

V učebnici jsou použity různé druhy označení jak pro sociální skupiny, tak pro jednotlivce. Je zde použit například genderově neutrální popis (věřící, vyučující), také zde autorky používají popis zmiňující obě pohlaví (král, královna, s vyučující, s vyučujícím, vychovatelé, vychovatelky), ale bohužel se v této učebnici opět žáci a žákyně setkávají s generickým maskulinem (vědci se domnívají, příslušníci náboženství, koledníci, vlastní svátky slaví židé a muslimové, pro křesťany je sváteční den neděle, příbuzenské vztahy mezi členy rodiny, předci, badatelé, dějepisci). I v této učebnici si musí žákyně a žáci sami představit pod pojmy

mužského rodu, že jsou myšleny také dívky a ženy, jako při plnění úkolů (povídejte si o kresbách s blízkým kamarádem, zapracujte připomínky spolužáků), jako by se ve třídě nacházeli pouze kamarádi a spolužáci, kamarádky a spolužačky si dívky a chlapci mohou pod těmito úkoly představit, ale taky nemusí. Zcela nekorektně je v učebnici napsána tato věta: V případě, že některý snoubenec neuzavírá první manželství, musí prokázat, že dřívější manželství zaniklo. Po zamyšlení nad genderovou korektností učebnic může člověka napadnout, že slovo snoubenci značí muže i ženu, že je to generické maskulinum nebo také to, že jsou myšleni opravdu dva snoubenci, kteří se chystají uzavřít registrované partnerství. Otázkou zůstává, proč by se toto a jiná jemu podobná slovní spojení měla v učebnicích vůbec vyskytovat. Při vysvětlování učiva žákyním a žákům se autorky zapojují do textu, jako by byly jedny z nich tím, že dost často používají první osobu čísla množného při předávání informací směrem žákům a žákyním (označujeme, považujeme, jak se chováme, ovlivňuje naše vidění světa). Zajímavostí je to, že v této učebnici se u každého učiva objevují ta nejdůležitější slova přeložená do německého a anglického jazyka.

4.2.6 Analýza učebnice č. 6

Poslední analyzovanou učebnicí, v pořadí šestou, je učebnice s názvem *Občanská výchova 6 pro základní školy a víceletá gymnázia* (nová generace). Tato učebnice je novější verzí učebnice, která je v této práci analyzovaná jako čtvrtá v pořadí, na obou učebnicích se podílely stejné autorky, přičemž u této v pořadí šesté analyzované učebnice byl autorský tým posílen, byl tvořen čtyřmi ženami a jedním mužem (Dagmar Janošková, Monika Ondráčková, Anna Čečilová, Dagmar Čábalová, Zdeněk Brom). Tato učebnice byla vydána nakladatelstvím FRAUS v roce 2012 a tvoří ji deset kapitol (Člověk v rytmu času, Kalen*dář, Domov je tam, kde..., Rodinný život, Má vlast, Z historie, Miniúvod do lidských práv, Život ve škole, osobní bezpečí, První pomoc). I v této učebnici je text doprovázen několika symboly, pro snadnou orientaci v textu a upozornění na různé úkoly (úkol pro chytré hlavy, souvislosti a další).

1. Výběr učiva

V učivu je zastoupeno mnoho oblastí ze života lidí, které jsou spíše komplexnějšího rázu. Rozsah učiva odpovídá učivu, které je určeno pro šestý ročník. Kapitoly jsou dostatečně podrobně zpracované, teoretická část je doplněna rozsáhlou částí praktického rázu. V dílčích tématech se postavy mužů, žen, dívek a chlapců vyskytují v různém počtu, například v tématu o obci lze vidět většinové zastoupení mužských vzorů oproti těm ženským jich je naprostá

většina. V tématu o historii a čase se také objevuje ve větší míře mužský vzor, za to v učivu o rodině jsou počty ženských a mužských vzorů téměř vyrovnaný. Žákyním a žákům jsou prezentovány skutečnosti, které jsou tradičně spjaty se ženami i muži, ale najdeme zde také taková zobrazení obou pohlaví, o kterých lze říci, že vedou k alternativním postojům, kdy se role pohlaví zaměňují, podle toho, jak se na nich domluví. V představování významných osob, které vzešly z českého národa, je ze 24 osobností je zde uvedena pouze jednou žena, toto téma není zobrazováno s respektem k oběma pohlavím.

2. Zobrazování žen a mužů v učivu

V učivu, které je zaměřeno spíše na dobu minulou, ať už se jedná o rytmus času či o kalendář, je skutečnost zobrazována za pomoci mužských osobností, které se zasloužily o významné činy. Tato skutečnost může chlapce vést k tomu, že si mohou myslet, že i oni se mohou stát tak významnými a důležitými osobnostmi. Naopak dívky mohou být i zklamány, že ženy byly v minulosti opomíjeny, byly totiž tradičně spojovány s domácností, starostí o děti a byly tu hlavně proto, aby byly po ruce mužům, šlo spíše o jakousi podřízenost žen vůči mužům. Už tato, mohlo by se zdát nedůležitá maličkost, by v dívkách šestých tříd mohla zasít semínko nejistoty vlastního úspěchu. Když se žáci a žákyně budou učit o obecním úřadu dozví se o tom, že obecní zastupitelstvo je nejvyšší orgán obce, který volí starostu a místostarostu(y) a že je volen občany a také je zastupuje. Dále pak to, že na obecním úřadě pracují také profesionální úředníci, které řídí tajemník obecního úřadu. V této látce je popisováno, jak funguje úřad v obci, přičemž všechny vysoké posty i lidé, kteří je volí, jsou všechny obsazené muži. Ani v jedné z funkcí není uvedena žena, i když hned u tohoto textu je fotografie z jednání obecní rady, na které jsou převážně ženy. Navíc u slova místostarosta sou použity závorky pro množné číslo, přičemž by v těchto závorkách mohla být uvedena koncovka ženského rodu, díky které už by mohla být volena i místostarostka. Dalším postem je zde primátor, který stojí v čele magistrátu. Mají snad tyto mužské postavy dokazovat to, že žádné ženy tyto funkce nevykonávají? Z jakého důvodu jsou žákům a žákyním ve škole předkládány tyto mužské vzory ve vysokých funkcích, když jsou tyto funkce běžně vykonávány také ženami? U rodokmene jsou zobrazována obě pohlaví ve stejném množství, podle toho jaké vztahy mezi sebou jednotlivé členky a členové mají, se určuje pojmenování vzájemných vztahů (sestřenice, dědeček, tchán, snacha).

3. Doprovodné ilustrace využívající žen a mužů

V této učebnici se žákyně a žáci budou setkávat s velkým počtem barevných ilustrací, díky kterým si budou moci lépe představit teoretickou část, kterou autorky a autor v učebnici popisují. Jako i v dalších učebnicích je zde k vidění několik druhů ilustrací, jako jsou barevné i černobílé fotografie, kresby schémata, tabulky, mapy, na kterých jsou znázorněni lidé, zvířata, historické předměty, architektonická díla, symboly, znaky, příroda a další. Hned vedle úvodní řeči autorského týmu je několik fotografií s portréty dívek a chlapců, protože žákyně a žáci mají za úkol zapsat, co pro ně znamená slovo občan, takže pro inspiraci zde je vyfoceno několik dívek a chlapců ve stejném věku, počet dívek a chlapců je vyrovnaný, není zde převaha jednoho či druhého pohlaví. Na historických fotografiích ze zemědělství v kapitole o čase se na práci stejnou měrou podílejí ženy i muži. Na fotografiích znázorňující rodinu se objevuje úplná i neúplná rodina, rodiče starající se o své děti, rodina ve volném čase na procházce, jak matka čte dětem z knihy, žena žehlí a manžel sedí s pivem u televize, jak muž dělá opravy v bytě a žena při vaření s dětmi v kuchyni, tedy spíše v těch stereotypních rolích tradičně spojovaných se ženou nebo mužem. Ovšem žákům a žákyním jsou předkládány také netradiční role mužů a žen, muž při vysávání a žena ležící na pohovce, muž při umývání podlahy a také žena v montérkách chystající se malovat byt, jak společně umývají nádobí nebo při práci na stavbě. Tyto fotografie jsou pro dívky a chlapce důkazem toho, že řešení úkolů a práce v domácnosti jde rozdělit podle toho, jak je potřeba a jak se dva mezi sebou domluví a nelze je dělit podle pohlaví. K učivu o regionech patří také lidové kroje, v této učebnici jsou fotografie lidí v krojích z jednotlivých regionů České republiky. Jednotlivé regiony mají vždy na fotografii pár, tedy muže i ženu a ti jsou oblečeni v krásných krojích, dívky a chlapci zde mohou vidět ženy v různě zdobených šatech a muže ve vysokých botách, různě barevných kalhotách, košilích, vestách či kabátech, a muž i žena také mají povětšinou pokrývku hlavy, která se podle regionu liší. Rovnocenně se zde nachází mužský i ženský vzor oblékání. U učiva o národnosti jsou u fotografií osob znázorněny pozdravy v odlišných jazycích. Pozdrav je zde uveden v šesti jazycích, přičemž na obrázcích je shodně po třech dívkách a třech chlapcích.

4. Příklady pro výklad a procvičování učiva

Procvičování je silnou stránkou této učebnice, nachází se zde velké množství úkolů pro žákyně a žáky. U těchto úkolů budou všichni přemýšlet a přicházet s různými řešeními a nápady. Učebnice je tvořena prakticky a uvedené příklady nutí žáky a žákyně k přemýšlení

o různých oblastech lidského život. V učivu o čase se objevují většinou mužské postavy (Mikuláš z Kadaně, Mistr Hanuš, Gaius Julius Caesar, Muhammad, Papež Řehoř), které jsou spojeny s historií a zde je opět vidět, velké zastoupení mužů, kterým jsou připisovány velké činy a objevy, o dívkách je zde zmíněno jen tolik, že na svátek sv. Řehoře společně s anděly a slavnostně oděné uzavíraly průvod. V části učiva o kalendáři jsou zmíněny jednotlivé měsíce a s nimi spojená různá jména, svátky a tradice, v tomto dílčím tématu se ve větší míře objevují také mužské postavy (Tři králové, sv. Řehoř, sv. Vavřinec a další), ale i ženské postavy tu mají své zastoupení (sv. Anna, sv. Markéta, sv. Voršila či pálení čarodějnic). Jak je již zmíněno výše, v této učebnici jsou ve vedoucích funkcích města uvedeny pouze muži (starosta, místostarosta, primátor). V souvislosti s tímto učivem jsou zde pro žákyně a žáky uvedeny úkoly. Jejich zadání zní zkráceně takto: Byl bys v dospělosti ochoten ujmout se funkce starosty? Představ si, že už starostou nebo primátorem jsi, diskutuj o svém rozhodnutí. Tyto úkoly jsou uvedené v učebnici, proto lze předpokládat to, že jsou určeny pro chlapce i dívky, ovšem při přečtení se všem musí vybavit pouze mužské postavy, chybí tu totiž také slovesné koncovky ženského rodu v závorkách, které jsou použity o několik stránek zpátky. Je tedy tento úkol pouze pro chlapce ve třídě nebo si toto zadání úkolů mají dívky vyložit tak, že jsou zahrnuty pod tímto označením? Při tom v dalších jiných příkladech na procvičování jsou dost často používány slovesné koncovky ženského rodu v závorkách, jako v tomto: Navrhni, kam bys vložil(a) peníze ve vaší obci. U tématu rodiny je uvedeno tradiční chápání svobodných matek, tak jak tomu bylo v minulosti, tedy že byly velmi odsuzované. Tohle je jeden příklad ze života žen, kterých se zde neobjevuje mnoho a ukazuje to, že je něco špatného na tom, pokud se žena stará o své dítě sama, je to vždy chyba jen ženy, že zůstala samotná na dítě nebo to znamená, že kdyby byl svobodný otec, tak je to jiné?

5. Oslovování žáků a žákyní

Oslovení žáků a žákyň na začátku učebnice je genderově neutrální, autor s autorkami neoslovují ani jedno pohlaví, ale konkrétní osobu, která zrovna nastoupila do šesté třídy, slovy: Ahoj, vítáme tě v 6. třídě! A dále k dívkám a chlapcům ze šestých tříd kamarádsky promlouvají a představují jim tuto učebnice i předmět, dozvídají se, o čem se v prvním školním roce na druhém stupni základní školy budou učit a uklidňují je, aby neměli z ničeho obavu. Žákyně a žáci a jsou zde při vyzívání k plnění úkolů oslovení ve druhé osobě jednotného čísla, tedy tykáním (Viš jak? Dokážeš najít důvody, proč byl zaveden letní čas? Jak vnímáš kalendář?), tedy ve stejném duchu, jak byl napsán úvod celé učebnice. Při

oslovování žáků a žákyň jsou zde je využito závorek za slovesy, ve kterých jsou uvedeny slovesné koncovky ženského rodu, tímto způsobem autorský tým oslovuje rovnou měrou žákyně i žáky (Co bys o vaší obci napsal(a) do turistického průvodce? Co bys ukázal(a) ve vaší obci návštěvě z ciziny?)

6. Jazykový popis

Například v učivu o kalendáři, je zmiňováno Velikonoční pondělí, o kterém je zmiňováno pouze to, že je ve znamení pomlázky a jiných tradic, autorský tým se zcela vyhnul použití konkrétních osob. V učebnici je pro žáky a žákyně přichystáno mnoho úkolů, které se vztahují k probranému učivu, v jejich zadání jsou použity závorčky, ve kterých jsou uvedené slovesné koncovky v ženském rodě (Co bys chtěl(a) ve vaší obci změnit?, Umíš popsat, co bys dělal(a), Doplnil(a) bys další pravidlo?), někdy jsou použity také celé ženské tvary slov taktéž v závorkách (Čemu dáváš sám(sama) přednost). Tak je dosaženo toho, že je vyrovnána jazyková nepřítomnost žen. V učivu o obci jsou žákyně a žáci tázáni, zda ví počet obyvatel v jejich obci a také to, zda mají v obci nějaké čestné občana. Tady jsou ženy jazykově znovu opomíjeny, není tu myšleno na obyvatelky ani občanky, ale mohou žákyně a žáky napadnout právě ženská jména? Jazyk učebnice opakovaně aplikuje generické maskulinum (zemědělci, obyvatelé, cizinci, zemědělci, kupci, Řekové, Římané, novináři), kdy autorský tým nepoužívá tvary popisující obě pohlaví ani závorčky či lomítka, které by je vyjadřovaly. V některých částech jazyka jsou použity výrazy, které jsou genderově neutrálním popisem, nevyjadřují ani jedno pohlaví (lidé, člověk, děti), jsou to výrazy, pod kterým se mohou, ale také nemusí skrývat obě pohlaví. V učivu zabývajícím se rodinným životem se nachází čtyři verše, které byly napsány žákem a žákyněmi ve stejném věku, tedy dívkami a chlapcem ze šesté třídy. Zmíněné verše byly psány o domově a po nich následují úkoly, které na ně navazují. Ovšem jazykový popis kolem těchto veršů je zcela genderově nekorektní, vzhledem k tomu, že u textů jsou napsána jména autora a autorky, je jasné že tři z nich napsaly dívky a pouze jeden napsal chlapec. I přesto je u nich napsáno, že je napsali stejně staří žáci a úkol zní takto: Jaký mají podle tebe autoři těchto veršů vztah k domovu? Ani ten fakt, že verše napsala převaha dívek, nepřiměl autorský tým k tomu, aby jazykově neopomenul žáčky a autorky. Je zvláštní, že u jednoho úkolu jsou jazykově oslovena obě pohlaví (Kdy ses ty dozvěděl(a), jak děti přicházejí na svět?) a hned v dalším úkolu je jazykově myšleno jen na spolužáka (Připravte si se spolužákem vysvětlení o příchodu dětí na svět, které byste sdělili svým budoucím dětem).

4.3 Shrnutí (Vyhodnocení)

V praktické části této práce bylo zanalyzováno šest učebnic občanské výchovy pro šestý ročník základní školy, k čemuž byla použita metoda obsahové analýzy. U každé učebnice bylo posouzeno šest stejných kritérií genderové korektnosti z příručky pro posuzování genderové korektnosti učebnic, které byly uvedeny před zpracováním samotné analýzy.

U prvního kritéria bylo vyhodnoceno, že všechny analyzované učebnice představují žákům a žákyním svět komplexně a ukazují jim vždy učivo ve více rovinách, ve většině učebnic jsou do učiva občanské výchovy zahrnuty také poznatky z jiných předmětů, čímž jsou vytvářeny mezipředmětové vztahy (nejvíce v učebnici č. 5). U předmětu občanská výchova lze velice dobře využít mezipředmětových vztahů z různých předmětů, tím se žákyním a žákům otevírají odlišné pohledy na svět, tak se učí nahlížet na svět v souvislostech a učivo je i lépe zapamatovatelné. Tím, že všechny učebnice jsou určeny pro šestý ročník, výběr učiva v těchto učebnicích, odpovídá šestému ročníku základních škol. Dílčí témata se v učebnicích v menší či větší míře liší, ale kapitoly se v jednotlivých učebnicích téměř shodují, proto se dá říct, že také genderové stereotypy a tradiční spojování rolí s muži a se ženami se opakují a někdy je jejich užití zcela shodné.

Druhé kritérium týkající se zobrazování žen a mužů je zaměřeno na životní styly, na oblast povolání a důvody vedoucí k neúčasti jednoho či druhého pohlaví v různých sférách života. U analyzovaných učebnic lze vidět převahu tradičního zobrazování žen a mužů, kdy jsou ženy spojovány s typicky ženskými rolemi, funkcemi, povoláními a muži zase naopak s těmi typicky mužskými. Ženy jsou ve většině případů spojovány s dětmi, s domácnostmi, muži zase ve vysokých funkcích a při různých činnostech, kdy něco spravují. V učebnicích v učivu o obci, kde se žáci a žákyně učí o obecním zastupitelstvu, jsou ve vysokých postech pouze muži (starosta, primátor, zastupitel), když jsou žákům a žákyním představovány osobnosti našeho národa jsou zde v drtivé většině muži (zejména v učebnici č. 4, 6). I když v těchto šesti učebnicích najdeme alternativní zobrazování životních stylů mužů a žen, jako je žena opravující spotřebič v domácnosti (učebnice č. 3), muže starajícího se o děti i o domácnost zároveň (učebnice č. 3), ženu soudkyni (učebnice č. 5), ženy bojovnice (učebnice č. 2), muž vyluxoval a další, přesto je v nich převaha tradičního zobrazování obou pohlaví a převaha mužských vzorů, například v analyzované učebnici č. 2 jsou žákyně a žáci celou učebnicí provázeni chlapcem ve stejném věku.

Třetí kritérium se soustřeďuje na to, zda jsou v učebnicích zastoupena obě pohlaví a nejen to. Důležité je také to, zda jsou jejich role, funkce, povolání na ilustracích obdobná, zda nepřevažují stereotypy a tradiční role mužů (starosta, ředitel) a žen (učitelka, péče o děti). V analyzované učebnici č. 1 se nachází menší počet ilustrací, v analyzované učebnici č. 3 jsou ilustrace černobílé, v ostatních učebnicích se nachází mnoho barevných i černobílých obrázků, fotografií, kreseb, schémat a map. Například v učivu o svatbě se vždy nachází muži i ženy ve vyrovnaném počtu i roli, v učivu o rodině lze v učebnicích také vidět zastoupena obě pohlaví ve vyrovnaném počtu (učebnice č. 2, 3, 4, 5, 6), ovšem mnohdy stereotypních rolích (žena vaří, muž se kouká na televizi, muž na ilustraci znázorněn jako ředitel a žena jako uklízečka) v učivu o obci v učebnicích vidíme převahu mužů, kteří stojí v jejím čele, co se týká osobností českého národa, ať už z historie nebo ze sportu, je zde jasná převaha mužských postav na ilustracích, ale také snahu o zahrnutí několika ženských postav. Ve většině učebnic najdeme také ilustrace alternativního rázu, kde jsou ženy i muži zachyceni v různých funkcích, činnostech a povoláních, tatínek čte dítěti před spaním, chlapec pečující o batole (učebnice č. 3) žena soudkyně (učebnice č. 5), muž u plotny s dítětem v náručí, žena se šroubovákem v ruce opravující domácí spotřebič (učebnice č. 4). Najdou se zde také ilustrace, na kterých jsou znázorněna obě pohlaví ve stejném počtu a při různých situacích a činnostech, tedy které mají genderově vyvážený charakter.

Čtvrté kritérium hodnotí stav mužů a žen objevujících se na příkladech, které jsou určeny k výkladu nebo k procvičování probraného učiva. V učivu o čase je v některých analyzovaných učebnicích (učebnice č. 3, 5) připraven kalendář, ve kterém jsou jako příklady uváděna různá pořekadla a pranostiky vztahující se k určitým dnům v roce a s nimi spojená jména, která mají v ten den svátek, lze zde pozorovat zastoupení obou pohlaví, ale stále lze vidět určitou mužskou převahu. Jak již bylo uvedeno výše, jako příklady různých funkcí v čele obcí a měst jsou vždy uvedeni pouze muži. Velmi zajímavým cvičením bylo to, kdy si žákyně a žáci mají připravit kartičky s vlastnostmi, které jsou stereotypně pokládány za charakteristické pro muže či ženy. Tyto kartičky si mají následně rozdělit na mužské, ženské či společné a následně o tomto rozdělení diskutovat (učebnice č. 5). Toto cvičení lze považovat za pozitivní přístup a směr k genderové problematice, vyučující mohou jejich reakcím přizpůsobit výuku. Příklady jsou zde také uváděny genderově neutrálně, kdy se mluví o lidech a dětech.

Páté kritérium je velice jednoznačné, stačí několik stránek z učebnice k tomu, aby byl vidět způsob oslovování žáků a žákyní ze strany autorek a autorů. Velkým negativem, které se v učebnicích vyskytuje v rámci oslovení žáků a žákyň je generické maskulinum. V učebnicích, které jsou určeny pro obě pohlaví, by měl být tento jev eliminován, už z toho důvodu, že ve škole se dívky a chlapci postupně začleňují do společnosti, hledají své místo a možnosti do budoucna a není žádný důvod k tomu, aby v učebnicích viděli převahu jednoho pohlaví či role stereotypně spojované tradičně vždy s určitým pohlavím. V učebnicích se objevuje také genderově neutrální oslovování žáků a žákyň, kdy je používána druhá osoba jednotného i množného čísla, tykání a vykání bez použití konkrétního rodu. V analyzované učebnici č. 1 nejsou například dívky osloveny ani v jednom případě, v analyzovaných učebnicích č. 4 a č. 6 jsou používány závorky se slovesnou koncovkou v ženském rodě, tento jev lze považovat jako pozitivní přístup a cestu k genderově korektnímu tvoření učebnic.

Posledním kritériem je jazykový popis, ve kterém hraje významnou roli také generické maskulinum, nejedná se pouze o jeho použití při oslovování, ale také jeho užívání při výkladu učiva, v jazykovém popisu učebnice. V učebnicích bylo nalezeno mnoho genderově nekorektních výrazů, slovních spojení, opomíjení role žen v jazyce, převaha mužských rolích a vzorů v nejrůznějších oblastech lidského života. Často v těchto učebnicích není myšleno na obyvatelky, kamarádky, spolužačky, vědkyně, křesťanky a další, tyto výrazy jsou v učebnicích uváděny pouze v mužských tvarech. V jazykovém popisu se objevují také genderově neutrální výrazy, pod kterými se mohou skrývat jak chlapci a muži, tak i ženy a dívky, těmito výrazy byly v analyzovaných učebnicích například lidé, děti a osoby. V učebnicích lze najít také jazykový popis respektující obě pohlaví, král, královna, vychovatelka, vychovatel (učebnice č. 5). Jazykový popis, jak již bylo zmíněno, zahrnuje také ženský rod, který je uveden v závorkách (sám(a), slavný(á)) a tím respektována přítomnost obou pohlaví (učebnice č. 4 a 6).

Závěr

Téma Zabývající se genderovou problematikou jsem si vybrala z toho důvodu, že bývá často opomíjeno a přecházeno. Někteří lidé na něj koukají jako na nesmysl, s čímž jsem se nemohla smířit a chtěla jsem zanalyzovat to, jak tomu vlastně doopravdy je.

Protože jedna z mých aprobačí je učitelství občanské výchovy, rozhodla jsme se pro analýzu učebnic občanské výchovy, které budu v praxi zajisté používat a chtěla bych se ve svých hodinách vyhnout genderově nekorektnímu vyjadřování. Díky zpracování této práce jsem získala přehled o tom, která učebnice jakou optikou nahlíží na svět, jaké využívá ilustrace, oslovování apod. Byla bych ráda, kdyby tato práce byla něčím přínosná také někomu jinému, nejen mně.

Cílem mé práce byla analýza genderové korektnosti učebnic občanské výchovy pro šestý ročník základní školy. V teoretické části byla popsána oblast analýzy učebnic, přičemž bylo zjištěno, že masový rozvoj učebnic přišel již v 15. století s objevem knihtisku. Tvorba učebnic v naší zemi má významnou historii a dílo J. A. Komenského, který je nejen u nás, ale i ve světě považován za zakladatele teorie a tvorby učebnic, jeho dílo je dílem přelomovým, ve Velké didaktice definoval požadavky na vlastnosti textu a ty jsou stále aktuální. Až do dvacátého století byla oblast výzkumu učebnic spíše opomíjena. Analýzy učebnic ve 20. - 30. letech 20. století inicioval Václav Příhoda, v roce 1970 se Výzkumný ústav pro odborné školství v Praze začal věnovat tvorbě pro odborné školství a v 80. letech 20. století bylo provozováno Středisko pro tvorbu učebnic tehdejšími Státním pedagogickým nakladatelstvím v Praze. Ve stejném období se teorií školních učebnic zabýval Jan Průcha, přední český odborník. Tato kapitola se zabývá také samotnými učebnicemi, jejich funkcemi a kritériím analýzy učebnic. Druhá kapitola byla věnována genderové problematice, utváření genderové identity, genderové vyváženosti v učebnicích a organizacím, které se podílejí na zavádění genderu do vzdělávání. Poslední část praktické části je věnována učebnicím občanské výchovy.

Šestý ročník základní školy je pro žáky a žákyně rokem přelomovým, je to první rok na druhém stupni, pro někoho dokonce přechod ze základní školy na osmileté gymnázium. Ať je tomu tak nebo tak, všechny dívky a chlapce v šesté třídě čeká mnoho nového a mezi to se řadí také nový předmět, občanská výchova. V tomto předmětu se naučí mnoho nového, o čem už mohli ve svém životě slyšet, ale nemuseli znát větší podrobnosti a právě ty jim

budou mimo jiné v tomto předmětu objasňovány, proto by učebnice měly dávat žákům a žákyním správný příklad a vyvarovat se genderovým stereotypům a také používání generického maskulina, aby bylo dívkám a chlapcům ve škole jasné to, že obě pohlaví mají právo na rovné příležitosti.

Praktická část této práce byla zaměřena na obsahovou analýzu dokumentů - učebnic, kdy bylo zjišťováno, do jaké míry jsou učebnice genderově korektně zpracovány nebo zda se v nich objevuje příliš mnoho stereotypů a rolí, které jsou spojovány převážně s jedním pohlavím. Žádná ze zkoumaných učebnic nebyla kompletně genderově korektní. Ve většině učebnic převažoval mužský vzor. V učebnicích se ale objevovaly také alternativní životní styly zobrazující muže a ženy. Genderově nekorektní vyjadřování, které se ve větší či menší míře objevilo ve všech učebnicích je generické maskulinum. Pro mnoho lidí je generické maskulinum věc, kterou vůbec nevnímají, většinou do té doby, než na ni jsou upozorněni. Jeho zásadním problémem je to, že odsunuje dívky a ženy z jazykového popisu a díky němu tak nejsou aktivně zapojeny do různých skutečností a nemají v popisované skutečnosti žádnou roli. Zřejmě je používáno z toho důvodu, že je kratší a zastupuje oba rody, což je gramaticky správně, ale vůbec ne z pohledu genderové korektnosti, přitom je možné jej opsat jinými tvary.

V učebnicích se samozřejmě objevují také snahy o vyvážení genderové nerovnosti, jak v jazyce, oslovení, na ilustracích a další. Směrem od autorských týmů učebnic lze pozorovat odtržení od tradičního spojování obou pohlaví s určitými okruhy vlastností, funkcí, povolání, ve většině ze zkoumaných učebnic lze vidět také alternativní zobrazování žen a mužů v netradičních rolích pro dané pohlaví. Alternativní styly obou pohlaví jsou často zobrazeny na širokém spektru ilustrací, které se v učebnicích objevuje. I v jazykovém popise, při výkladu a procvičování, jdou nalézt snahy o zapojení obou pohlaví díky použití závorek, ve kterých jsou slovesné koncovky nebo celá slova ženského rodu.

Vyhodnocení analyzovaných učebnic

V první učebnici vidíme velkou převahu mužských rolí, ženy a dívky jsou zde zobrazovány v souvislosti spíše s tradičními rolemi a stejně tak muži. V příkladech pro výklad a procvičování jazyka jsou ve větší míře zobrazováni muži. Při oslovení zde nejsou dívky osloveny ani jednou, celkově je používáno hlavně generické maskulinum.

Ve druhé učebnici se již od začátku žákyně a žáci setkávají s mužským vzorem, protože celou učebnicí je provází chlapec ve stejném věku se svými spolužáky, se kterými prožívá různá dobrodružství a někdy ho doprovází také jeho sestřenice. V učebnici se nachází několik detektivních úkolů, kterými provází detektiv, tedy další mužská postava. V učebnici opět převažují stereotypně zaměřené příklady a převaha mužských vzorů. Na ilustracích, které knihu doprovázejí, se objevují muži i ženy, přičemž žen je zde mnohem méně. Dívčí a ženské postavy se zde objevují na obrázcích i v jazykovém popise, ale i tady je ve velké míře použito generické maskulinum.

Třetí analyzovaná učebnice je také spíše tradičnějšího charakteru, ale objevují se zde snahy o alternativní zobrazování žen a mužů. Také na ilustracích jsou zobrazeny ženy i muži v tradičních rolích, ale najdeme zde také bourání těchto tradičních rolí, když je muž zachycen při čtení dítěti před spaním. U historických témat je také vidět snahu o znázornění obou pohlaví. Tým autorů a autorek na začátku učebnice oslovuje žákyně i žáky, což je jediné takové oslovení v celé učebnici.

O čtvrté analyzované učebnici lze říci, že hledá cesty k alternativnímu zobrazování a popisování různých skutečností. Za pozitivum lze považovat tu skutečnost, že se zde najdou také příklady, které nejsou stereotypní, i ženy zde dostávají možnost účastnit se na úkolech typických pro muže a muži naopak si vyzkouší role spojované stereotypně se ženami. Proto, i když je zde vidět dost mužských vzorů, ty ženské nezůstávají o moc pozadu. Ovšem najdou se zde témata, kde je převaha mužů zcela znatelná. Autorky neoslovují žákyně a žáky, ale používají oslovení pro konkrétní osobu, kdy používají tykání. Velkým plusem v této učebnici je uvedení ženského rodu alespoň pomocí závorek za slovem, ve kterých je uvedena koncovka ženského rodu.

Pátá učebnice je vytvořená v souladu s Rámcovým vzdělávacím programem pro základní vzdělávání⁶³ a považuje za důležité klíčové kompetence. Učebnice nabádá svými úkoly žáky a žákyně k přemýšlení o postavení obou pohlaví. Opět zde vidíme tradiční spojení rolí s pohlavími, ale také genderově neutrální popisy. Na začátku učebnice jsou zvláště osloveny žákyně a žáci, ale také vážené kolegyně a kolegové, čímž se autorky vyjadřují

---

⁶³ URL: <<http://www.nuv.cz/cinnosti/kurikulum-vseobecne-a-odborne-vzdelavani-a-evaluace/ramcove-vzdelavaci-programy/rvp-pro-zakladni-vzdelavani>> [cit. 2015-03-30].

genderově zcela korektně. Jinak jsou žáci a žákyně osloveni genderově neutrálně. I v této učebnici lze najít generické maskulinum.

V šesté učebnici se žáci a žákyně setkávají se zastoupením obou pohlaví, i když v různém počtu, přičemž mužských vzorů je zde o něco více a také se zde lze najít skutečnosti, které jsou tradičně spojovány s určitým pohlavím. Na začátku této učebnice také nejsou oslovena konkrétně obě pohlaví, ale konkrétní osoba, která učebnici čte. I zde se setkáváme s použitím závorek, ve kterých jsou uvedené koncovky sloves v ženském rodě.

Oceňuji jistou snahu o genderově korektní vyjadřování v některých učebnicích, ale stále je tu ještě mnoho věcí, které by šly zpracovat jinak. Vzhledem k tomu, že učebnice je důležitou součástí procesu edukace, a ovlivňuje tak hodnoty a postoje žáků a žákyň, měla by být tvořena s větším zamyšlením nejen vůči postavení obou pohlaví. Vyučující občanské výchovy se mohou snažit vyjadřovat se genderově korektně, ale doma žáci a žákyně otevřou učebnici a jejich snaha se vytratí v těch částech, které jsou genderově stereotypní a neukazují rovné příležitosti mužů a žen. Je tedy na řadě vytvořit učebnici, která bude zcela genderově korektní, nebude zvýhodňovat jedno pohlaví v určitých sférách lidského života a poté ji rozšířit do praxe.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- BEZCHLEBOVÁ, Maria et al. *Občanská výchova pro 6. ročník ZŠ a víceletá gymnázia*. 2. upr. a dopl. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. 135 s. ISBN 80-7182-137-3.
- DOLEČEK, Josef a ŘEŠÁTKO, Miloš, ed. *Teorie tvorby a hodnocení učebnic pro odborné školství*. 1. vyd. Praha, 1975.
- DUDÁK, Vladislav a INQUORT, René. *Občanská výchova pro 6. ročník základní školy*. 1. vyd. Praha: SPN-pedagogické nakladatelství, 1999. 164 s. ISBN 80-7235-061-7.
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005. 407 s. ISBN 80-7367-040-2.
- JANOŠKOVÁ, Dagmar et al. *Občanská výchova 6: pro základní školy a víceletá gymnázia*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2012- . sv. ISBN 978-80-7238-397-9.
- JANOŠKOVÁ, Dagmar, ONDRÁČKOVÁ, Monika a ČEČILOVÁ, Anna. *Občanská výchova s blokem Rodinná výchova pro 6. ročník základní školy a primu víceletého gymnázia*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2003. 136 s. ISBN 80-7238-207-1.
- KNECHT, Petr a kol. *Učebnice z pohledu pedagogického výzkumu*. Brno: Paido, 2008. 196 s. Pedagogický výzkum v teorii a praxi; sv. 11. ISBN 978-80-7315-174-4.
- MAŇÁK, Josef, ed. a KLAPKO, Dušan, ed. *Učebnice pod lupou*. Brno: Paido, 2006. 123 s. Pedagogický výzkum v teorii a praxi; sv. 4. ISBN 80-7315-124-3.
- MAŇÁK, Josef, ed. a KNECHT, Petr, ed. *Hodnocení učebnic*. Brno: Paido, 2007. 141 s. Pedagogický výzkum v teorii a praxi; sv. 7. ISBN 978-80-7315-148-5.
- MAŇÁK, Josef. *Nárys didaktiky*. 1. vyd, 4. dot. Brno: Masarykova univerzita, 1994. 111 s. ISBN 80-210-0210-7.
- PRŮCHA, Jan, WALTEROVÁ, Eliška a MAREŠ, Jiří. *Pedagogický slovník*. 6., aktualiz. a rozš. vyd. Praha: Portál, 2009. 395 s. ISBN 978-80-7367-647-6.
- PRŮCHA, Jan. *Moderní pedagogika: věda o edukačních procesech*. Vyd. 1. Praha: Portál, 1997. 495 s. ISBN 80-7178-170-3.
- PRŮCHA, Jan. *Učebnice: teorie a analýzy edukačního média: příručka pro studenty, učitele, autory a výzkumné pracovníky*. Brno: Paido, 1998. 148 s. ISBN 80-85931-49-4.

- SKÁCELOVÁ, Jana a MRÁZOVÁ KRAJÍČKOVÁ, Lenka. *Výchova k občanství: doporučujeme pro 6. ročník základní školy a primy víceletého gymnázia*. 1. vyd. Brno: Nová škola, 2008. 79 s. Duhová řada. ISBN 978-80-7289-099-6.
- SMETÁČKOVÁ, Irena, ed. a JARKOVSKÁ, Lucie, ed. *Gender ve škole: příručka pro budoucí i současné učitelky a učitele*. Vyd. 1. Praha: Otevřená společnost, 2006. 67 s. ISBN 80-903331-5-X.
- SMETÁČKOVÁ, Irena, ed. a VLKOVÁ, Klára, ed. *Gender ve škole: příručka pro vyučující předmětů občanská výchova, občanská nauka a základy společenských věd na základních a středních školách*. Vyd. 1. Praha: Otevřená společnost, 2005. 191 s. ISBN 80-903331-2-5.
- ŠVEC, Štefan a kol. *Metodologie věd o výchově: kvantitativně-scientické a kvalitativně-humanitní přístupy v edukačním výzkumu*. České rozš. vyd. Brno: Paido, 2009. 302 s. ISBN 978-80-7315-192-8.
- VALDROVÁ, Jana a kol. *Kultura genderově vyváženého vyjadřování. Jak koncipovat promluvy a texty? Na co dbát v češtině a v cizím jazyce? Jak lépe zviditelnit odborný přínos žen?* MŠMT, 2010. 80 s.
- VALDROVA, Jana, SMETAČKOVA-MORAVCOVA, Irena, KNOTKOVA-ČAPKOVA, Blanka. *Příručka pro posuzování genderové korektnosti učebnic*. Praha 2004.
- VALENTA, Milan. *Občanská výchova pro 6. ročník*. 1. vyd. Praha: Práce, 1995. 112 s. Učebnice pro základní školy. ISBN 80-208-0368-8.
- WAHLA, Arnošt. *Strukturní složky učebnic geografie*. Vyd. 1. Praha, 1983.
- ZUJEV, Dmitrij Dmitrijevič. *Ako tvoriť učebnice*. 1. vyd. Bratislava, 1986.
- BABANOVÁ, Anna a kol. *Genderovou optikou: zaměřeno na český vzdělávací systém: [sborník textů kolektivu autorek k problematice genderových aspektů školství v ČR]*. Praha: Gender Studies, 2008. 57 s. ISBN 978-80-86520-28-5.

POUŽITÉ INTERNETOVÉ ZDROJE

- URL: <<http://slovník-cizích-slov.abz.cz/web.php/slovo/genericke-maskulinum>> [cit. 2015-01-22].
- URL: <<http://gender.webnode.cz/products/genericke-maskulinum/>> [cit. 2015-01-22].
- URL: <<http://www.genderstudies.cz/gender-studies/kdo-jsme.shtml>> [cit. 2015-01-18].
- URL: <<http://www.otevrenaspolecnost.cz/>> [cit. 2015-01-19].
- URL: <<http://www.zabanaprameni.cz/o-nas>> [cit. 2015-01-21].
- URL: <<http://zabanaprameni.cz/kysela/desatero-genderove-korektnosti>> [cit. 2014-12-16].
- URL: <<http://www.nuv.cz/cinnosti/kurikulum-vseobecne-a-odborne-vzdelavani-a-evaluace/ramcove-vzdelavaci-programy/rvp-pro-zakladni-vzdelavani>> [cit. 2015-03-30].

SEZNAM PŘÍLOH

- Příloha č. 1: **Obálka analyzované učebnice č. 1** (DUDÁK, Vladislav a INQUORT, René. *Občanská výchova pro 6. ročník základní školy*. 1. vyd. Praha: SPN-pedagogické nakladatelství, 1999. 164 s. ISBN 80-7235-061-7.)
- Příloha č. 2: **Obálka analyzované učebnice č. 2** (VALENTA, Milan. *Občanská výchova pro 6. ročník*. 1. vyd. Praha: Práce, 1995. 112 s. Učebnice pro základní školy. ISBN 80-208-0368-8.)
- Příloha č. 3: **Obálka analyzované učebnice č. 3** (BEZCHLEBOVÁ, Maria et al. *Občanská výchova pro 6. ročník ZŠ a víceletá gymnázia*. 2. upr. a dopl. vyd. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. 135 s. ISBN 80-7182-137-3.)
- Příloha č. 4: **Obálka analyzované učebnice č. 4** (JANOŠKOVÁ, Dagmar, ONDRÁČKOVÁ, Monika a ČEČILOVÁ, Anna. *Občanská výchova s blokem Rodinná výchova pro 6. ročník základní školy a primu víceletého gymnázia*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2003. 136 s. ISBN 80-7238-207-1.)
- Příloha č. 5: **Obálka analyzované učebnice č. 5** (SKÁCELOVÁ, Jana a MRÁZOVÁ KRAJÍČKOVÁ, Lenka. *Výchova k občanství: doporučujeme pro 6. ročník základní školy a primy víceletého gymnázia*. 1. vyd. Brno: Nová škola, 2008. 79 s. Duhová řada. ISBN 978-80-7289-099-6.)
- Příloha č. 6: **Obálka analyzované učebnice č. 6** (JANOŠKOVÁ, Dagmar et al. *Občanská výchova 6: pro základní školy a víceletá gymnázia*. 1. vyd. Plzeň: Fraus, 2012- . sv. ISBN 978-80-7238-397-9.)

